

WKŁAD POLAKÓW DO DOROBKU ŚWIATOWEGO SŁOWNIKARSTWA (Z JĘZYKIEM ROSYJSKIM W TLE)

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański
Wydział Filologiczny
Instytut Skandynawistyki
Pracownia Języka Fińskiego, Kultury i Gospodarki Finlandii
Pracownia Leksykograficzno-Bibliograficzna
Neofilologia, ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska
e-mail: finkw@univ.gda.pl
(nadesłano 12.08.2016; zaakceptowano 6.09.2016)

Abstract

Contribution of Poles to the world lexicography (with the Russian language in the background)

The article describes the contribution of Polish world-class scholars to the development of lexicography, ethnography and Oriental linguistic studies. Many of them worked in exile in Russia. The Polish scholars often were the precursors in particular fields of Orientalism, such as Ainu studies, Siberian studies, Yakutology, Karaim studies, Kurdology, Mongology, Manchu studies, etc. The author presents the lexicographical works compiled by the Polish scholars, such as the first bilingual and multilingual dictionaries of Russian and the Oriental languages/dialects (Avestan, Buryat, Chinese Even, Yakut, Japanese, Karaim, Kazakh, Kurdish, Manchu, Mongol, Orok, Sanskrit, Old Uzbek, Tajik, Tunguska), the endangered Paleosiberian languages (Ainu, Nivkh, Itelmen or Kamchadal, Koryak) as well as rare Slavic dialects including Resian.

The Polish scholars created their own methodological schools and became role-models and educators of many prominent linguists. They have left a lasting trace by creating valuable, often unique works including lexicographical studies which contributed to the integration of the linguistic world.

Key words

The history of lexicography, Polish lexicographers, world lexicographical heritage, Oriental languages, Russian, exiles.

Abstrakt

W artykule w syntetyczny sposób opisano wkład do rozwoju leksykografii o zasięgu światowym, a także do rozwoju światowego językoznawstwa orientalistycznego oraz etnografii wniesiony przez polskich uczonych, w dużej mierze działających na zesłaniu na terytorium Rosji. Polacy byli często prekursorami poszczególnych dziedzin orientalistyki, takich jak: ajnologia, syberystyka, jakutologia, karaimistyka, kurdologia, mongolistyka, mandżurystyka i in. Przedstawiono fundamentalne dzieła leksykograficzne, w których Polacy jako pierwsi dokonali zestawienia badanych przez siebie języków orientalnych z językiem rosyjskim (słowniki języków i narzeczy: awestyjskiego, buriackiego, chińskiego, eweńskiego, jakuckiego, japońskiego, karaimskiego, kazachskiego, kurdyjskiego, mandżurskiego, mongolskiego, orokańskiego (uilta), sanskryckiego, starouzubeckiego, tadżyckiego, tunguskiego), ginących paleoazjatyckich (ajnuskiego, niwchijskiego (giliackiego), itelmeńskiego (kamczadańskiego) koriackiego), a także rzadkich narzeczy słowiańskich (m.in. rezańskiego).

Polscy uczeni byli mistrzami i wychowawcami wielu wybitnych lingwistów, stworzyli własne szkoły metodologiczne, pozostawiając po sobie trwały ślad w postaci wartościowych, częstokroć unikatowych, dzieł naukowych, w tym opracowań słownikarskich, przyczyniając się do integracji światowego językoznawstwa.

Słowa kluczowe

Historia leksykografii, polscy słownikarze, dziedzictwo narodowe, dorobek światowego słownictwa, języki orientalne, język rosyjski, zesłańcy.

Znaczna liczba dzieł językoznawczych, które można i należy włączyć w poczet dorobku leksykografii polskiej, a opracowanych i wydanych przez Polaków z dala od ojczyzny, stanowi jej tyleż chlubną, co często niedostatecznie znaną i uznaną kartę¹. Prace wielu wybitnych polskich uczonych są ważkim składnikiem dorobku ogólnoswiatowej kultury i cywilizacji, dotyczy to zwłaszcza dziedzin lingwistyki, leksykografii, encyklopedystyki, etnologii, antropologii itd. „Właśnie Polacy, bardzo sprawni wszędzie poza swoim krajem, jeżeli przymusowo czy dobrowolnie znaleźli się w Rosji, działali tam jako cywilizatorzy” – pisał Czesław Miłosz w eseju *Rodzinną Europą*². Pobyt i działalność naukowa Polaków poza granicami kraju uwarunkowane były

¹ O tym: K. Wojan. *Osiągnięcia leksykografów polskich na obczyźnie od wieku XVI do roku 1959*. [W:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*. T. 3. Red. A. Pstyga. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008, s. 73–81.

² Cz. Miłosz. *Rodzinną Europą*. Warszawa: Czytelnik, 1998, s. 164.

na przestrzeni stuleci bardzo zróżnicowanymi czynnikami – szczególnie w okresie, gdy ojczyzna pozbawiona była politycznej niepodległości. Część z nich wyjechała do obcych ośrodków akademickich w celu zdobycia starannego wykształcenia bądź zrobienia kariery naukowej, a niekiedy i dyplomatycznej, część musiała ulec przemocy zaborcy. Wśród całej plejady wybitnych uczonych pochodzących z Polski wyróżnić można profesorów języków orientalnych, znawców kultur Wschodu, antropologów, lekarzy, tłumaczy, geologów, geografów, botaników, zoologów, historyków, misjonarzy, wydawców. Niektórzy zostali powołani na członków Rosyjskiej Akademii Nauk, rektorów uniwersytetów, kierowników katedr. Wielu z nich uczestniczyło w ekspedycjach naukowych, inni pomimo trudnych warunków zesłańczych sens życia odnaleźli w działalności naukowej, poświęcając się na przykład fascynującym etnolingwistycznym i etnograficznym badaniom ludów zamieszkujących Syberię – najbardziej rozległy obszar Azji. Jak uczy historia, ich postawa patriotyczna nie była jednolita – jedni służyli obcej władzy, wypierając się swej polskości (np. Józef Szczepan Kowalewski, Józef Sękowski³, Adalbert Starczewski), a nawet zapisując się niechlubnie jako szpiedzi i donosiciele (np. Adam Rogalski), inni byli działaczami patriotycznymi (m.in. Benedykt Dybowski, Adam Szymański, Aleksander Czekanowski), na przykład w ramach Wielkiej Emigracji (m.in. Leonard Chodźko). Działalność językoznawcza i leksykograficzna uczonych polskiego pochodzenia na obczyźnie obejmowała niezwykle szeroką tematykę, w kilku przejawach miała ona charakter wybitnie pionierski, a nawet prekursorski.

Celem artykułu jest syntetyczny zarys dorobku Polaków w zakresie słownictwa światowego z językiem rosyjskim w centrum. Opis poniższych zagadnień stanowi fragment rozważań zawartych w przygotowywanej do druku monografii bibliograficzno-historycznej *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej. Słowniki lingwistyczne (bibliografia za lata 1700–2015)*, która ukaże się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego.

W pierwszej połowie XIX wieku ośrodkami skupiającymi orientalistów polskich były uniwersytety w Wilnie, Petersburgu oraz Kazaniu. Uczni polscy, bądź polskiego pochodzenia, mają olbrzymie zasługi na tym polu i, jak konstatował Ludwik Bazylow⁴, do języków wschodnich „specjalną predylekcję”. Wybitnym znawcą języków orientalnych był profesor Instytutu Języków Wschodnich w Petersburgu i pierwszy turkolog w Rosji Antoni Muchliński (1808–1877). Wydał on drukiem interesujący *Źródłosłownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich, tudzież mających zobopólną analogję co do brzmienia lub znaczenia z dołączeniem zbiorku wyrazów, przeniesionych z Polski do języka tureckiego* (Petersburg 1858). Muchliński jest także autorem prac o polskich Tatarach.

³ Sękowski (ps. Baron Brambeus), carski cenzor, zażądał nawet usunięcia historii Polski z podręczników i wygłaszał w języku rosyjskim satyry antypolskie. Nie życzył sobie „być” Polakiem ani łączenia jego osoby z Polonią petersburską. Zob. L. Bazylow. *Polacy w Petersburgu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984, s. 176.

⁴ L. Bazylow. *Polacy w Petersburgu...*, s. 173.

Podwaliny naukowej mongolistyki rosyjskiej i europejskiej stworzył Józef Szczepan Kowalewski (1801–1878)⁵, wileński filareta, urodzony w Brzostowicy Wielkiej w powiecie grodzieńskim. Po zesłaniu do Kazania rozpoczął studia orientalistyczne na miejscowym uniwersytecie. Z zamiłowania był nie tylko orientalistą, ale i syberiologiem. Dzięki niezwykłym uzdolnieniom lingwistycznym opanował mongolski, mandżurski, chiński i tybetański. W latach 1827–1831 przebywał w Mongolii i w Chinach jako członek rosyjskiej misji dyplomatycznej. Po powrocie nadal pracował jako profesor na uniwersytecie w Kazaniu, gdzie prowadził zajęcia z języka mongolskiego i chińskiego. Jako pierwszy cudzoziemiec nieprawosławnego wyznania został powołany na stanowisko rektora uniwersytetu⁶. Relacje ze swych wędrówek i prowadzonych badań Kowalewski przedstawił w sześciotomowej pracy, której skrócona polska wersja została opublikowana w 1835 roku pt. *Przejazd z Mongolii do Chin*⁷. Jako pierwszy Europejczyk badał wierzenia Buriatów i Tunguzów, zdobywając międzynarodową sławę, zyskując miano „chodzącego Buddy” i stając się tym samym „najwszechstronniejszym badaczem dalekowschodnich języków nie mających jeszcze gramatyk i słowników”⁸. Jego ekspedycje zaowocowały wydaniem m.in. fundamentalnego trzynomowego słownika *Монгольско-руско-французский словарь, удостоенный С. Петербургской Академией Наук Премии Демидова* (Kazań 1844–1849) zawierającego ok. 40 000 jednostek leksykalnych. Był to nie tylko zwykły słownik językowy, lecz także skrócona encyklopedia wiedzy z zakresu wierzeń i społecznych cech kultury mongolskiej [...], opracowanie kosmologii lamaickiej, stanowiące istotne kompendium wiedzy niezbędnej do interpretacji ideologii, mitologii czy wierzeń Mongołów⁹.

Słownik ten przedrukowano również w Pekinie w 1933 roku. Do innych ważnych dzieł Kowalewskiego należą: *Краткая грамматика монгольского книжного языка* (Kazań 1835), dwuczęściowa *Монгольская хрестоматия* (Kazań 1836–1837), *Буддийская космология* (1837). Jego prace wzbudziły ogromne zainteresowanie

⁵ O tym: W. Kietlicz-Wojnacki. *Polskie osiągnięcia naukowe na obczyźnie. Od średniowiecza do II wojny światowej*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1980; *Монголовед О.М. Ковалевский. Биография и наследие (1801–1878)*. Ред. Р.М. Валеев. Казань: Алма-Лит, 2004; J. Rowiński, J. Szczudlik. *Z historii kontaktów polsko-chińskich (do 1945 roku)*. „Azja-Pacyfik” 2005, nr 8, s. 9–42; O. Polańska. *Spuścizna naukowa mongolisty Józefa Kowalewskiego (1801–1878) w archiwach Rosji*. „Zesłaniec” 2008, nr 49, s. 31–36.

⁶ Jednocześnie Kowalewski był dyrektorem i nauczycielem w kazańskim liceum, a także okresowo inspektorem szkolnictwa w guberni. W latach 1862–1878 był wykładowcą historii na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim (do 1869 roku jednostka nazywała się Szkołą Główną). Ponieważ prezentował wielce ugodową postawę wobec władz carskich, nie brał też udziału w powstaniu styczniowym, pełnił urząd dziekana Wydziału Filologiczno-Historycznego, tym samym aktywnie działał na rzecz rusyfikacji uczelni. Zob. Wł. Kotwicz. *Józef Kowalewski, orientalista (1801–1878)*. Ze wstępem M. Lewickiego, bibliografią oprac. przez M. Kotwiczównę, oraz niewydaną korespondencją Kowalewskiego. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948.

⁷ J. Sz. Kowalewski. *Przejazd z Mongolii do Chin*. „Tygodnik Petersburgski. Gazeta rządowa Królestwa Polskiego” 1835, t. 6. St. Petersburg: w drukarni wojennej – za J. Rowiński, J. Szczudlik. *Z historii kontaktów polsko-chińskich...*, s. 21.

⁸ W. Kietlicz-Wojnacki. *Polskie osiągnięcia naukowe na obczyźnie...*, s. 160.

⁹ Tamże, s. 160.

w środowisku światowych orientalistów, co zaowocowało propozycją przygotowania serii artykułów dla redakcji paryskiego leksykonu encyklopedycznego – jednego z pierwszych wydawnictw tego typu w Europie¹⁰. Ten wybitny uczony został uhonorowany członkostwem paryskiej Société Asiatique, duńskiego Towarzystwa Badaczy Starożytności Nordyckich oraz Rosyjskiej Akademii Nauk. Za działalność naukową otrzymał wiele ważnych odznaczeń.

Kowalewski zgromadził okazały zbiór ksiązek, rękopisów i materia w etnograficznych dotyczących ludów Azji Środkowej, jest autorem klasycznych prac w dziedzinie mongolistyki, buddyzmu, badaczem historii, języków, literatury, religii, folkloru, etnografii ludów mongolskich. Szczególną rolę odegrał w kształceniu kolejnych pokoleń orientalistów i mongolistów rosyjskich, m.in. Dordji Banzarowa (ros. Доржи Банзаров, 1822–1855), Wasilija P. Wasiljewa (ros. Василий Павлович Васильев, 1818–1900), Konstantego F. Gołstuńskiego (ros. Константин Ф dorович Голстунский, 1831–1899), Gałsana Gombojewa (ros. Галсан Гомбоев (1822–1863), Alekseja M. Pozdniejewa (ros. Алексей Матвеевич Позднеев, 1851–1920), oraz orientalisty polskiego – Władysława Kotwicza (ros. Владислав Людвигович Котвич, 1872–1944)¹¹.

Z Kazaniem związany by  także Józef Wojciechowski (1793–1850), lekarz rosyjskiej misji prawosławnej, przebywający przez blisko 20 lat w Pekinie. Jego świetna znajomość języków mandaryńskiego i mandzurskiego oraz rozległa wiedza medyczna powodowały, że leczył także wysokich dostojników dworu cesarskiego¹². Po powrocie z Chin zajął się studiami sinologicznymi; został profesorem literatury. Do niego należy autorstwo trzytomowego słownika chińsko-mandzursko-rosyjskiego, nad którym pracował w latach 1844–1850, będąc już profesorem Uniwersytetu Kazańskiego¹³. Za jego kunszt medyczny i zasługi dla dworu cesarskiego wystawiono mu pomnik.

Rangi wkładu naszych językoznawców w dorobek orientalistyki dowodzi pierwszy w świecie słownik rosyjsko-japoński, zawierający 17 000 sów, opublikowany w 1857 roku. Jego autorem był Józef Goszkiewicz (1817–1845), lingwista i przyrodnik urodzony w ujeździe rzeczyckim guberni mińskiej, t macz misji admirała Putiatina do Chin i pierwszy konsul rosyjski w Japonii (1858–1865)¹⁴. W pracach słownikarskich uczestniczył Tachibana Kosai¹⁵. Przy aktywnym udziale Goszkiewicza podpisano Traktat z Shimody (w 1855 roku), który zapoczątkowa  rosyjsko-japońskie stosunki dyplomatyczne i handlowe. Goszkiewicz by  poliglotą, opanowa  japoński, chiński, mandzurski, koreański i mongolski. Praca *О корнях японского языка* został opublikowana już pośmiertnie (Wilno 1899). Uczony pozostawi  szereg cennych mate-

¹⁰ O. Polańska. *Spuścizna naukowa mongolisty Józefa Kowalewskiego...*, s. 32.

¹¹ Za *Монголовед О.М. Ковалевский...*

¹² J. Rowiński, J. Szczudlik. *Z historii kontaktów polsko-chińskich...*, s. 21.

¹³ Tamże, s. 21.

¹⁴ Zob. А.П. Кузнецов. *Вклад И.А. Гошкиевича в становление русско-японских отношений в XIX веке*. Санкт-Петербургский государственный университет. Восточный факультет. Кафедра истории стран Дальнего Востока. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2007.

¹⁵ В.А. Irish. *Hokkaido. A History of Ethnic Transition and Development on Japan's Northern Island*. Jefferson (North Carolina) – London: McFarland & Comp., 2009, s. 97.

riałów językoznawczych, przechowywanych aktualnie w Archiwum Wschodoznawstwa Instytutu Wschodnich Rękopisów Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu¹⁶. Są wśród nich *Материал для составления китайско-русского словаря, выдержанного в ключевой системе иероглифики* (ss. 1103), *Русско-китайский словарь А–Я* (ss. 231), *Французско-китайский фразеологический словарь А–М*, t. 1–2 (ss. 405, 377), *Маньчжурско-русский алфавитный словарь в 3-х томах* (ss. 381, 275, 380), *Маньчжурско-русский словарь* (ss. 614), *Русско-маньчжурский словарь от А до Я* (ss. 201).

Znawcą języków wschodnich oraz europejskich był Adalbert (Albert) Wojciech Wicentowicz Starczewski (1818–1901), zrusyfikowany w młodości Polak działający w Petersburgu. Opublikował on, zgodnie z ówczesnymi zaleceniami carycy Katarzyny II, szereg obszernych, praktycznych przewodników. Praca *Спутник русского человека в Средней Азии, заключающий в себе словари (написанные русскими буквами) языков: I. Тюркского (джарагайского или узбекского) с особенностями наречий: кашгарского-хивинского и туркменского. II. Киргизского (казакского). III. Татарского (казанского и оренбургского). IV. Сартского (городского, узбекского, преимущественно технического) и V. Таджикского (бухарского) с грамматическими очерками* (1878) zawierała słowniki: starouzbecko-rosyjski (ok. 10 000 słów), kazachsko-rosyjski (ok. 6000 słów), tatarsko-rosyjski (ok. 3000 słów), uzbecko-rosyjski (ok. 3000 słów), tadżycko-rosyjski (ok. 3000 słów). Inne przewodniki Starczewskiego to *Сибирский переводчик по линии строящейся сибирской и уссурийской желѣзныхъ дорогъ и по вѣсьмъ нароходнымъ сибирскимъ рѣкамъ* (Petersburg 1893) oraz *Кавказский толмач. Переводчикъ съ русскаго на главнейшия кавказскіе языки. Заключающий в себе 27 языков: абхазский, аварский, андійский, армянский, грузинский, дарго, джарский, дидойский, ингуишский, кабардинский, кубечинский, кумыцкий, лазский, лакский (казикумыцкий), лезгинский (кюринский), мингрельский, ногайский, осетинский (тагурский), осетинский (дигорский), сванетский, талышинский, татарский-кавказский, тушетский, удинский, хирканский (хюркилинский), черкесский и чеченский (по каждому языку до 2400 слов, до 300 фраз и грамматический очерк языка)* (Petersburg 1891). Książki przeznaczone były przede wszystkim dla żołnierzy i urzędników, pełniących funkcje naczelników w danym regionie. Katarzyna II była zdania, iż znajomość języka i kultury narodów podległych Rosji jest konieczna w celu ich podporządkowania. Warto też wspomnieć o wielojęzycznym słowniku-poradniku dydaktycznym z roku 1886, przeznaczonym do samodzielnej nauki języków obcych (francuskiego, angielskiego i niemieckiego) pt. *Русский Меццофант. Руководство как научиться говорить на иностранном языке в две – три недели. Составленное для французского, немецкого и английского*, który ukazał się wprawdzie nie na gruncie polskim, lecz w kraju zaborcy.

Starczewski był poza tym dziennikarzem i encyklopedystą. Jeszcze jako student wydał pierwszy tom dzieła *Сказания иностранных писателей XVI века о России* (1841), rok później ukazał się tom drugi *Historiae Rathenicae Scriptores exteri saeculi XVI* (1842). W *Galerie slave composée des portraits des personnages les plus célèbres*

¹⁶ Архив востоковедов Института восточных рукописей РАН (była filia: Санкт-Петербургский филиал Института востоковедения РАН). Фонд 13. И. А. Гошкевич.

des pays Slaves: tirés de la grande collection de I. Krasicki [...] avec des notices biographiques... wydanej około 1842 roku w Berlinie zamieścił portrety i biografie około 360 przedstawicieli świata słowiańskiego. Ogłosił drukiem opracowanie *Литература русской истории с Нестора до Карамзина*. W latach 1848–1853 redagował monumentalny 12-tomowy *Справочный энциклопедический словарь*, będący pierwszym ukończonym słownikiem omawianego typu w języku rosyjskim¹⁷. W rękopisie pozostawił opisy gramatyk dziesięciu języków słowiańskich. Znaczącą pracą był *Словарь древняго славянскаго языка, составленный по Остромирову Евангелию*, Ф. Миклошичу, А.Х. Востокову, Я.И. Берёдинову и И.С. Кочетову wydany w 1899 roku w Drukarni A.S. Suworina w Petersburgu. Opublikował również *Карманный стоязычный словарь. Первый опыт применения лингвистики к общественным нуждам, посредством общедоступного и наглядного ознакомления русских людей* (Petersburg 1887), zawierający wyrazy również w innych językach niż rosyjski. Był redaktorem wydawnictwa *Библиотека для Чтения* Józefa Juliana Sękowskiego herbu Prawdzic (1800–1858), polskiego orientalisty, pisarza, carskiego cenzora powiązanego z petersburską masonerią.

„Osobiste nieszczęście Edwarda Piekarskiego stało się prawdziwym błogosławieństwem dla badań nad językiem jakuckim” – podsumował niegdyś Nikołaj Poppe¹⁸. Edward Piekarski (1858–1934), urodzony w folwarku Piotrowicze w powiecie ihumeńskim na Białorusi, był badaczem Syberii, lingwistą, leksykografem, etnografem, sybirakiem (zesłanym w 1888 roku), działaczem szeregu organizacji rewolucyjnych. Początkowo kształcił się w Instytucie Weterynaryjnym w Charkowie. Po zesłaniu w latach 1894–1896 brał udział w ekspedycji zorganizowanej przez Wschodniosyberyjski Oddział Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, sfinansowanej przez kupca i filantropa Innocentego M. Sibiriakowa. W 1900 roku zezwolono Piekarskiemu na przeniesienie się do Jakucka. W latach 1903–1904 uczestniczył w ekspedycji kierowanej przez Władimira E. Popowa, zesłańca, i prowadził badania nad Tunguzami, a przy okazji zbierał eksponaty dla Muzeum im. Aleksandra III w Petersburgu¹⁹. W latach 1905–1910 Piekarski pracował w Muzeum Rosyjskim, gdzie zajmował się katalogowaniem zbiorów etnograficznych; następnie podjął pracę w Akademickim Muzeum Antropologii i Etnografii w charakterze wicekustosza Działu Etnografii. Pełnił funkcję sekretarza Działu Etnograficznego Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, notabene był ostatnim redaktorem jego organu „Живая старина”. Pracował w Gabinetzie Turkologicznym Rosyjskiej Akademii Nauk. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego oraz Akademii Nauk ZSRR.

Wkrótce po osiedleniu się w Jakucku Piekarski zawarł związek małżeński z Jakutką i założył niewielkie gospodarstwo²⁰. Umożliwiło mu to nawiązanie kontaktów z tu-

¹⁷ K. Wojan. *Osiągnięcia leksykografów polskich na obczyźnie...*, s. 80.

¹⁸ J. Arvaniti. *Edward Piekarski (1858–1934)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 47.

¹⁹ J. Arvaniti. *Edward Piekarski...*, s. 47. Zob. też W. Armon. *Polscy badacze kultury Jakutów*. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, 112. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1977.

²⁰ A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata – Azja*. „Świat Polonii”. Witryna Stowarzyszenia „Współ-

bylcami. Konieczność opanowania języka jakuckiego przerodziła się szybko w systematyczną pracę nad gromadzeniem materiału słownikowego. Piekarski nie miał odpowiedniego przygotowania lingwistycznego; przyszło mu zatem pokonywać wiele trudności i niepowodzeń.

Uczony ogłosił ponad 100 prac (głównie w języku rosyjskim) w zakresie kultury Jakutów i Tunguzów; publikował też po polsku w „Roczniku Orientalistycznym”. Do najważniejszych jego osiągnięć należy opracowanie monumentalnego słownika jakucko-rosyjskiego, który stał się fundamentem turkologii jakuckiej. *Словарь якутского языка* powstał przy pomocy miejscowego duchownego prawosławnego Dimitrija D. Popowa oraz zesłańca politycznego – znanego rosyjskiego etnografa Wsiewołoda M. Jonowa, który nawet odstąpił Piekarskiemu swoje bogate zbiory słownikowe²¹. W pracach słownikarskich znaczący udział miała również folklorystka i ołonchosut (tj. autorka jakuckich eposów i pieśniarka) – Maria N. Androsowa-Jonowa (Андросова-Ионова Мария Николаевна, 1864–1941) – znawczyni języka jakuckiego i tradycji²². Piekarskiemu umożliwiono także wykorzystanie rękopiśmiennych słowniczków opracowanych przez wcześniejszych zesłańców²³. Słownik, nad którym pracował pół wieku, stanowi dzieło wyjątkowe, pomnikowe, gromadzi bowiem bogaty materiał frazeologiczny dobrze ilustrujący użycie danego słowa oraz zawiera dokładny opis przedmiotów i zjawisk, desygnowanych przez daną lemmę. Był on „momentami nowym gatunkiem literackim”²⁴. Prezentował w istocie encyklopedię życia narodu, jego kultury materialnej i duchowej²⁵, zapis wybranych słów jakuckich stanowiących klucz do zrozumienia etnosu²⁶. Mottem dzieła stało się wyznanie: „Język plemienia jest odbiciem całego jego życia, to muzeum, w którym zebrane są wszystkie skarby jego kulturalnego i intelektualnego życia”²⁷. Autor uwzględnił w swojej pracy pokrewieństwo niektórych wyrazów z językami tureckimi, biorąc pod uwagę także zapożyczenia mongolskie, tunguskie i rosyjskie. Większość haseł zawiera obszerne informacje z zakresu etnografii.

Rozbudowany system przypisów dokumentuje prawdziwość przytoczonych wiadomości, dając przez to możliwość do ich łatwiejszej konfrontacji z obszerniejszym kontekstem. Nie pomija też E. Piekarski bogatego materiału toponomastycznego i onomastycznego, zamieszcza przezwiska, przekleństwa i zwroty »nieprzyzwoite«. Wszystko co zanotował w terenie i zgromadził z innych źródeł, znalazło miejsce w słowniku²⁸.

nota Polska” 8.09.2011. [Online:] <http://cyfrowaetnografia.pl/Content/291/Strony%20od%20LUD1967_t51_cz2-7.pdf> (dostęp: 18.08.2016).

²¹ Tamże.

²² Е.Д. Андросов. *Олонхосуты и певцы Таатты*. Ч. 1. Якутск. Центр культуры и искусства им. А. Кулаковского Министерства культуры Республики Саха (Якутия). Якутск: Ситим, 1993.

²³ A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata...*

²⁴ W. Konończuk. *Wyspa Jakuck*. „Nowa Europa Wschodnia” 2013, nr 6. [Online:] <<http://www.new.org.pl/1490.post.html>> (dostęp: 18.08.2016).

²⁵ Zob. *Предисловие ко второму изданию*. [W:] Э.К. Пекарский. *Словарь якутского языка*. Т. 1. Изд. 2-е. Москва: Академия наук СССР, 1958.

²⁶ W. Konończuk. *Wyspa Jakuck...*

²⁷ A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata...*

²⁸ A. Kuczyński. *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii i ich kulturą*. „Lud” 1968, t. 51, cz. 2, s. 555.

Dzieło stało się podstawowym narzędziem pracy jakutologów. Pierwsze zeszyty przyniosły Piekarskiemu Złoty Medal Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, które stwierdzało, iż słownik „ze względu na obfitość zebranych w nim danych leksykalnych, zaczerpniętych wyłącznie z żywej mowy, nie ma sobie równego w całej literaturze o Turkach”²⁹. Pierwsza, niewielka wersja słownika ujrzała światło dzienne w Jakucku w 1899 roku i liczyła 132 strony. Tam też ukazał się w 1905 roku *Краткий русско-якутский словарь*. Pomnikowy, trzynastotomowy *Словарь якутского языка* Piekarskiego, o objętości 1929 stron (tekst *in quarto*), wychodził w okresie 1907–1930 w Petersburgu/Piotrogradzie/Leningradzie i był afiliowany przy Cesarskiej Akademii Nauk, a następnie Akademii Nauk ZSRR. Wydanie drugie (trzytomowe) pojawiło się w latach 1958–1959 (zob. rys. 1), zaś kolejne w 2008 roku. Słownik ten przedrukowano również w Istambule 1945 roku; nosił turecki tytuł *Yakut Dili sözlüğü*³⁰. Z innych ważniejszych osiągnięć leksykograficznych Piekarskiego wymienić należy *Przysłowia i przypowiadki jakuckie* opublikowane w „Roczniku Orientalistycznym” (1925); ta publikacja zawiera 135 oryginalnych przysłów jakuckich z tłumaczeniem na język polski.

Praca naukowo-badawcza Piekarskiego wspierana była przez Rosjan. Również w okresie władzy radzieckiej jego wkład w rozwój etnografii Jakucji oraz cały dorobek naukowy spotykały się z najwyższym uznaniem³¹.

<p>Атамаи 1) прозвище? Атамаи сурда назвање урочища <i>Осм</i>. 2) назвање урочища <i>Осм</i>. 3) назвање наслеговъ (1-го и 2-го Атамай-скаго) въ Намскомъ улусѣ. атамай (у <i>В.</i>: атаман) [русск.] 1) атаманъ; разбойничій атаманъ, предводитель разбойничей шайки, <i>В.</i>; абасы атамана атаманъ абасы-духовъ; сильнѣйшій абасы-богатырь; арба улус атаманна лучшие люди западнаго улуса <i>В.</i> 2) свѣдущій, искусный въ дѣлѣ своемъ, мастеръ: сахалы атаман онъ мастерски говорить по-якутски. ¹атян [ср. ¹атрба и тюрк. адан] защита, покровительство, заступничество, <i>Пор.</i> ²атян [ср. атлал, ²атрба] атян ах ставитъ кому на счетъ оказанную мелкую услугу; атян айыс считается съ кѣмъ услугою.</p>	<p>строить: аласа дѣйни атара каллибит нову юрту строты пришии мы <i>М.</i> атяр (v) [отъ ¹ат; ср. аттан, аттаннар и тел. лѣб. аткар отъ ат-+кар] отправлять, отсылать, отпущать, снаряжать и посылать, препровождать, представлять <i>Пор.</i>, провозжать; сироваживать, прогонять; отстранять, удалять, <i>А.</i>, съ Асс. (ср. ²Бт); тобус аттахъ кісіні атярбит посылать оны людии на девати коняхъ; урдукъ аккар сатлабит ачарабы атардым (сп.) на твое высокое имя испустившася ачараи - духа я (шаманка) изгнала; атаран іе провозжать; ајбысыты атарар (= ајбысыт атарбита) проводы ајбысыт, совершаемые на третій день послѣ родовъ (ајбысыты атарар күнѣ или ајбысыт аттанар күнѣ день, въ который ајбысыт оставляетъ родильницу); нынѣ этотъ день для женщинъ ранѣе рожавшихъ наступаетъ черезъ двое сутокъ послѣ родовъ. атара [ср. тюрк. адыр, азыр, айыр, айр и</p>
--	--

Rys. 1. Fragment słownika jakucko-rosyjskiego Edwarda Piekarskiego

Źródło: Э.К. Пекарский. *Словарь якутского языка...*, t. 1, s. 187–188.

Działalność naukowo-badawczą na Syberii rozwijał również Benedykt Tadeusz Dybowski herbu Naęcz (1833–1930), zesłany tam za udział w powstaniu styczniowym. Ten polski lekarz, zoolog, przyrodnik, limnolog, podróżnik, odkrywca i pedagog urodził się w Adamarynie w powiecie mińskim w rodzinie szlacheckiej. Był propagatorem teorii ewolucji Darwina, a także języka esperanto, społecznikiem, po-

²⁹ W. Kietlicz-Wojnacki. *Polskie osiągnięcia naukowe na obczyźnie...*, s. 159.

³⁰ E. Pekarский. *Yakut Dili sözlüğü*. Cilt 1: (A–M). İstanbul: Ebüzziya m. TDK, 1945.

³¹ A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata...*

litykiem i działaczem niepodległościowym³². W latach 1862–1864 Dybowski zajmował stanowisko profesora zoologii i anatomii porównawczej w Warszawskiej Szkole Głównej. Na katordze zajmował się między innymi faunistyką, odkrył wiele gatunków ryb, płazów i skorupiaków. Prowadził również intensywne badania limnologiczne Bajkału, Angary i Selengi. Uczestniczył w wielu wyprawach badawczych, m.in. w podróży Amurem i Ussuri do Morza Japońskiego (1872–1875)³³. Po ułaskawieniu w roku 1878 ponownie wyjechał na Kamczatkę. W drodze przez Petersburg, Moskwę, Tomsk, Irkuck i Władywostok zebrał bogaty materiał lingwistyczny i antropologiczny dotyczący Ajnów z Sachalinie. W latach 1879–1883 dobrowolnie przebywał na Kamczatce, m.in. lecząc chorych na trąd i syfilis oraz prowadząc dalsze wielostronne badania naukowe³⁴. Został uhonorowany Złotym Medalem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego za pracę nad fauną i florą Bajkału oraz Orderem św. Stanisława i tytułem radcy dworu za działalność na Kamczatce. W niepodległej Polsce odznaczony został Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu „Polonia Restituta”. Otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Lwowskiego, Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Wileńskiego; został członkiem honorowym Wschodniosyberyjskiego Oddziału Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego w Irkucku, Towarzystwa Naukowego Kraju Amurskiego we Władywostoku, Societas Cesarea Naturae Curiosum Mosquense oraz wielu innych polskich i zagranicznych towarzystw naukowych, a także członkiem Akademii Umiejętności w Krakowie, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Akademii Nauk ZSRR i Towarzystwa Abstynentów w Warszawie i Łodzi³⁵.

Benedykt Dybowski walczył nie tylko o prawa ginącego narodu; prowadził nieprzerwanie szeroko zakrojone prace naukowo-badawcze. Przebywając na półwyspie nieustannie gromadził materiał antropologiczny, zoologiczny, etnograficzny i językowy. Utworzony przez niego korpus leksykalny, liczący ok. 10 000 wyrazów koriackich i itelmeńskich (kamczadańskich), stał się podstawą późniejszych opracowań słowników języków ludów aborygeńskich Kamczatki³⁶.

Powyższą listę uzupełnia dorobek Ignacego Józefa Eligiusza Radlińskiego (1843–1920), polskiego religioznawcy wywodzącego się z Wołynia, filologa klasycznego, historyka literatury i krytyka biblijnego, wolnomyśliciela, który zesłańcem jednak nie był. Z materiałów i notatek przekazanych przez Benedykta Dybowskiego wynika, że Radliński przygotował do druku cenną serię *Słowników narzeczy ludów kamczackich. Ze zbiorów Prof. B. Dybowskiego*. Owa pięciotomowa seria leksykograficzna dotycząca narzeczy Ajnów, Kamczadałów i Koriaków została wydana przez Akademię Umiejętności w Krakowie w latach 1891–1894. Były to absolutnie unikatowe opracowania: *Słownik narzecza Ainów, zamieszkujących wyspę Szumszu w łańcuchu Kurylskim przy Kamczatce* (1891); *Słownik narzecza Kamczadałów, zamieszkałych nad rzeką Kamczatką* (1891); *Słownik narzecza Kamczadałów południowych* (1892); *Słownik narze-*

³² H. Krajewska. *Benedykt Tadeusz Nałęcz Dybowski (1833–1930)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 28–29.

³³ Tamże, s. 28.

³⁴ Tamże, s. 28.

³⁵ Tamże, s. 29.

³⁶ A. Kuczyński. *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii...*, s. 540.

cza Kamczadałów zachodnich (1892); *Słownik narzecza Koryaków wschodnich* (1894). Po latach, w 1998 roku w Warszawie ukazał się *Словарь ительменского языка. Из собрания Бенедикта Дыбовского* (*Słownik języka Kamczadałów*), rejestrujący trzy narzecza Itelmenów. Zebrany itelmeński materiał leksykalny Dybowski objaśniał po polsku i łacinie. Współczesne wydanie jego słownika zostało uzupełnione o przekład rosyjski przez niemiecką propagatorkę języka itelmeńskiego, syberiologa – Tjan Zaczoną.

Jednym z mniej znanych Polaków zajmujących się badaniami etnograficznymi Jakutów był Adam Szymański, ps. Adam Lach (1852–1916), wołyński etnograf, prozaik, publicysta i działacz polityczny, założyciel Związku Synów Ojczyzny na rosyjskim Uniwersytecie Warszawskim, skazany na osiedlenie w Jakucji w 1878 roku, skąd powrócił w 1885 roku. Podczas pobytu na zesłaniu Szymański zainteresował się kulturą Jakutów³⁷. Dużą popularność w świecie przyniosły mu opowiadania z życia katorżników. Rezultaty prac badawczych Szymańskiego nie są zbyt liczne. Większość zebranych przez niego materiałów pozostała w rękopisach w Archiwum PAN w Warszawie³⁸ oraz w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie³⁹. Należą do nich m.in. nieukończona syntetyczna monografia geograficzno-etnograficzna *Ziemia jakucka i jej mieszkańcy* (z. 1–15), dwa zeszyty frazeologicznego *Słownika porównawczego jakuckiego* oraz 84-stronicowy referat *O pochodzeniu i znaczeniu nazwy Tunguz* napisany na posiedzenie Oddziału Etnografii Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego 16/28 kwietnia 1891 roku. Pierwsza wersja słownika jakuckiego, składająca się z dwóch zeszytów, powstała w latach 1895–1899, zaś druga przepisana została w latach 1900–1901 i liczy ok. 170 stron⁴⁰. Słownik zawiera 200 słów jakuckich z paralelami w językach: niemieckim, litewskim, rosyjskim, serbskochorwackim, greckim i łacińskim⁴¹. Nieznane są powody zaniechania przez Szymańskiego dalszych prac edytorskich. Opracowywany słownik porównawczy z pewnością był wówczas pierwszą tego typu pracą leksykograficzną. Współcześnie utworzony w nim korpus leksykalny poddawany jest intensywnej krytyce z uwagi na liczne odautorskie „fantazje” w kombinacji słów. Poniżej (rys. 2) przykład krytyki leksykograficzno-etymologicznej Marka Stachowskiego⁴²:

Wcześniej, w jednym z zeszytów *Материалы о Якутском крае*, podzielonym na dwie części, Szymański zamieścił: *Словарь* (Petersburg 1898) oraz *Словарь и различные материалы*. Prace owe prezentują dość amatorski, kompilatorski w formie, wybór słów zaczerpniętych z różnych języków ludów zamieszkujących Azję Centralną i Syberię. W większości materiał został wyekscerpowany z publikacji szanowanych specjalistów, m.in. niemiecko-rosyjskiego indologa Ottona Nicolausa von Böhling-

³⁷ O tym: A. Kuczyński. *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii...*; W. Armon. *Polscy badacze kultury Jakutów...*; M. Stachowski. *Ein handschriftliches vergleichendes Wörterbuch des Jakutischen von Adam Szymanski*. „Türk Dilleri Araştırmaları” 1994, nr 4, s. 67–74; J. Arvaniti. *Adam Szymański pseudonim Adam Lach (1852–1916)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 40–41.

³⁸ A. Kuczyński. *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii...*, s. 552.

³⁹ M. Stachowski. *Ein handschriftliches vergleichendes Wörterbuch des Jakutischen...*, s. 68.

⁴⁰ Tamże, s. 69.

⁴¹ Tamże, s. 69.

⁴² Tamże, s. 70.

Nr. 7: *kiang* [sic!, = *kiāŋ*] ‘breit, weit, ausgedehnt [...]’; zusammengestellt z. B. mit lit.¹⁰ *žengin* ‘Perineum, Damm’ und *žangus* ‘schreitend, gleitend’, dt. *Gang*, gr. *έκας* (mit *v*-Ausfall) ‘[Adv.] weit’, *έκων* ‘freiwillig’ (da – wie Szymański bei dem daneben stehenden gr. *ένεκα* erklärt – derjenige, der weit entfernt ist, frei ist, d. h. einen freien Willen hat), hierzu auch gr. *όγκος*, “geräumig und daher aufgebläht”, u. a. m.

Nr. 16: *kät-* ‘anlegen, anziehen, tragen’, zusammengestellt mit dem wohlbekannten griechischen Kleidungsnamen *χιτών* sowie mit lat. *cutis* ‘Haut’ und dt. *Haut* (welchem ein paar Zeilen weiter auch dt. “*K(l)eid*” und “*set(z)en*” folgen), weiter mit poln. “*k(t)ać*” ~ russ. “*κ(λ)αδ-γ*” ‘legen’, aber auch mit poln. *kiecka* ‘Rock [umgangsspr.]’ und russ. *кутатьса* ‘sich einhüllen, sich umwickeln’. Was das poln. *kiecka* anbelangt, so ist es zwar tatsächlich ein türkisches Lehnwort im Polnischen, eines jedoch, das mit jak. *kät-* (= osm. *gij-* id.) nichts gemein hat; es ist nämlich ein Diminutivum < poln. *kieca* (1648) – *kiecza* (1732) id. < osm. *keçe* ‘Filz’.¹¹

Rys. 2. Krytyczne omówienia wybranych haseł słownika Szymańskiego przez M. Stachowskiego
 Źródło: M. Stachowski. *Ein handschriftliches vergleichendes Wörterbuch des Jakutischen von Adam Szymanski...*, s. 70.

ka, etnografa i podróżnika Georgija Potanina, fińskiego etnografa i uralisty Matthiasa Alexandera Castréna, rosyjsko-niemieckiego historiografa Gerharda Friedricha Müllera, niemieckiego orientalisty Juliusa Heinricha Klaprotha, sinologa Jean-Pierre’a Abel-Rémusat, rosyjsko-niemieckiego orientalisty Isaaka Jakoba Schmidta⁴³. Tylko w niektórych wypadkach Szymańskiemu udało się dokonać samodzielnych, celnych interpretacji etymologicznych terminów geograficznych⁴⁴.

W 1885 roku Adam Szymański został powołany na członka Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego.

Jednym z powszechnie znanych polskich zesłanych na Syberię za udział w powstaniu styczniowym był Aleksander Piotr Czekanowski (1833–1876), podróżnik, geolog, paleontolog, badacz Syberii Środkowej, urodzony w Krzemieńcu na Wołyniu. Po zwolnieniu z prac przymusowych Czekanowski rozpoczął działalność w Syberyjskim Oddziale Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, prowadząc m.in. badania w południowej części guberni irkuckiej. Materiał kartograficzny ekspedycji Czekanowskiego wszedł w skład wielkiej mapy Rosji azjatyckiej i został opublikowany w niemieckiej wersji językowej. Duże znaczenie miał zebrany przez badacza materiał lingwistyczny i etnograficzny, który stał się podstawą wydania w Petersburgu w 1878 roku słownika języka Ewenów – *Словарь наречия конфигирских тунгусов*⁴⁵. Słownik ten został dopracowany przez estońskiego Niemca, bałtologa i tybetologa, akademika Franza Antona Schiefnera (1817–1879) w fundamentalnym artykule *Alexander Czekanowski’s*

⁴³ З. Педос. *О якутских материалах Адама Шиманского в собраниях Архива РАН и Варшаве*. Перевод А. Барковски, В.В. Петрушкина. Койданава: Амма – Якутск: Частное издательское товарищество Згода, 1997.

⁴⁴ Тамże.

⁴⁵ В. Андреев, Ю.Чернов. *Сибирский след Александра Чекановского*. „Восточно-Сибирская правда” 2003, nr 24432, z dn. 6.03.2003. [Online:] <http://www.vsp.ru/social/2003/03/06/450215?call_context=embed> (dostęp: 18.08.2016).

Tungusisches Wörterverzeichnis (1878). Zawiera on ok. 1800 słów i 217 fraz wraz z ich przekładem na język rosyjski. Schiefner uzupełnił słownik Czekanowskiego o wiele paraleli z innych narzeczy ewenkijskich i eweńskich posiłkując się wcześniejszymi publikacjami oraz dołączył doń materiały językowe zebrane przez Richarda Maacka (ros. Ричард Карлович Маак, 1825–1886), estońsko-niemieckiego antropologa i podróżnika⁴⁶.

Wybitnym, światowej sławy uczonym, etnologiem, socjologiem, muzeologiem i językoznawcą, badaczem ludów północno-wschodniej Azji, kultur paleoazjatyckich i tungusko-mandżurskich (ałtajskich), był – nazywany „Królem Ajnów” oraz „Bratem” – Bronisław Piotr Ginet Piłsudski (1866–1918), urodzony w majątku w Zułowie na Wileńszczyźnie, starszy brat Marszałka. Jako student Wydziału Prawa Uniwersytetu Petersburskiego za domniemany udział w przygotowywanym zamachu na cara Aleksandra III został on skazany na karę śmierci przez powieszenie; wyrok zamieniono jednak na zesłanie na Sachalin i na 15 lat katorgi⁴⁷. Piłsudski osiadł we wsi Rykowskoje w okręgu tymowskim. Jego inteligencja i wykształcenie szybko zwróciły uwagę władz katorżniczej kolonii⁴⁸. Przymusowy pobyt wykorzystał do pracy naukowej. Na Sachalinie zajmował się nauczaniem dzieci strażników, prowadzeniem badań meteorologicznych, botanicznych i etnograficznych. W 1899 roku osiadł we Władywostoku i podjął tam pracę w miejscowym muzeum jako kustosz Oddziału Towarzystwa Geograficznego. Na prośbę władz Cesarskiej Akademii Nauk w 1903 roku ponownie przyjechał na Sachalin, aby poprowadzić badania nad Ajnami. Założył tam pierwszą szkółkę dla dzieci. W tym samym roku przyłączył się do ekspedycji Wacława Sieroszewskiego (1858–1945) na Hokkaido w Japonii w celu zbadania kultury niezjaponizowanych Ajnów. Kontakty z ludnością autochtoniczną, wśród której wypadło mu egzystować, rozbudziły w Piłsudskim zainteresowania osobliwym językiem, obyczajami i tradycjami miejscowej społeczności. Rozpoczął on wówczas gromadzenie materiału etnograficznego, w czym pomogła mu nabyta znajomość języków aborygeńskich: niwchijskiego (giliackiego), orokańskiego (uilta) i dwóch gwar języka ajnuskiego (ajnu). Piłsudski utrwalił na fotografiach wygląd, obyczaje, kulturę i sztukę Ajnów⁴⁹, a na

⁴⁶ A. Czekanowski. *Словарь наречия конфигирских тунгусов*. Санкт-Петербург, 1878.

⁴⁷ Zob. A. Kuczyński. *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii...*; M. Stęпка. *Losy „Króla Ajnów”*. „Nowy Dziennik” z dn. 4–5.12.1999, s. 10 [Online]: <http://www.pilsudski.org/archiwa/skan_powiekszenie.php?nrar=701&fondpath=701-001&folderpath=701-001-146&pic=701-001-146-011.jpg&title=%20Strona%2011> (dostęp: 26.08.2016); J. Arvaniti. *Bronisław Piotr Ginet-Piłsudski (1866–1918)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 50–52; A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata...*

⁴⁸ M. Stęпка. *Losy „Króla Ajnów”...*, s. 10.

⁴⁹ A.F. Majewicz. *Dzieje i legendy Ajnów. Indeks. Słownik*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1983; A.F. Majewicz, E. Majewicz. *An Ainu-English Index-Dictionary to B. Piłsudski's for the Study of the Ainu Language and Folklore of 1912*. Seria Językoznawstwo. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1986; A.F. Majewicz. *The Aborig[ines] of Sakhalin*. Pt. 2: *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore*, 1. Dictionary-index by A.F. Majewicz, E. Majewicz. Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 2. Preprint Series. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Stęszew, 1992; A.F. Majewicz. *The Aborigines of Sakhalin*. Series Trends in Linguistics. Dokumentation, 15–2. The

unikatowych fonograficznych wałkach woskowych zarejestrował również ich muzykę i śpiewy zwane jukarami. Dzięki kompetencjom językowym Piłsudski nie musiał korzystać z usług tłumacza, zdobył zatem zaufanie i autorytet wśród ludności sachalińskiej; szybko stał się członkiem plemienia. Zafascynowany miejscową kulturą ożenił się z Ajnuską o imieniu Chuhsamma, krewną wodza Kimura Bafunke, z którą miał syna Sukezo i córkę Kyo. Warto wspomnieć, iż potomkowie Piłsudskiego żyją do dnia dzisiejszego w Japonii. Plonem prowadzonych przez etnologa badań były liczne bezcenne (głównie rękopiśmienne) prace etnograficzne o autochtonach Sachalinu oraz dolnego biegu Amuru — Ajnach (Ajnu), Niwchach (Giliakach), Orokach (Ulta, Ulta, Ulcha), Ulczach (Nanajach, Goldach, Mangach). Jego zasług w sferze poznania jednego z najbardziej zagadkowych ludów świata – sachalińskich Ajnów, pramieszkańców dzisiejszych wysp japońskich, brutalnie wypartych i wymordowanych z czasem przez Japończyków – nie sposób przecenić. W spuściźnie Piłsudskiego znajdują się m.in. zapisy tekstów ajnuskich, ok. 300 fotografii z utrwalonymi typami antropologicznymi⁵⁰, pokaźne zbiory słów wymienionych wyżej języków autochtonów, a także 100 oryginalnych woskowych wałków fonograficznych⁵¹. Dorobek rękopiśmienny i fotograficzny Bronisława Piłsudskiego przechowywany jest obecnie w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Uczony za swoje ogromne zasługi otrzymał Medal Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego.

Studia ajnologiczne Bronisława Piłsudskiego wysłały naukowe rekomendacje najznakomitszych specjalistów światowych (patrz seria prac Majewicza). Jego dorobek jest szczególnie doceniany w świecie uczonych japońskich. Trud zebrania wiekopomnych dzieł Piłsudskiego sprzed I wojny światowej podjął Alfred Franciszek Majewicz (w dużej mierze przy udziale Elżbiety Majewicz) z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; tym samym trwale przywrócił w naszym kraju pamięć o wybitnym uczonym. Dzięki staraniom Majewicza odczytano zapis na wałkach Edisona, co z kolei spowodowało odrodzenie zainteresowania kulturą Ajnów⁵². Badacz zainicjował ogromne przedsięwzięcie międzynarodowe, w ramach którego dokonano rekonstrukcji, naukowej oceny i upowszechnienia w świecie ogromnego dorobku naukowego Bronisława Piłsudskiego. Zawiązał imponujący projekt International Committee for

Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 1. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998; A.F. Majewicz. *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore (Cracow 1912)*. Series Trends in Linguistics. Dokumentation, 15–2. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 2. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998.

⁵⁰ A.F. Majewicz. *Ainu language and folklore materials*, 2. Reconstructed, translated and edited by A.F. Majewicz with the assistance of E. Majewicz. The Collected works of Bronisław Piłsudski. Vol. 3. Berlin–New York: de Gruyter Mouton, 2004.

⁵¹ O tym: J. Bańcerowski. *Zapisy fonograficzne Ajnów*. „Bulletin Phonographique” 1964, nr 6, s. 91–96; A. Ogonowska. *Treść wałków fonograficznych Bronisława Piłsudskiego według odczytu specjalistów japońskich*. Monograph Series International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 3. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1993. Zob. też prace A.F. Majewicza.

⁵² A. Ogonowska. *Treść wałków fonograficznych Bronisława Piłsudskiego...*; Zob. też S. Szlachtycz. *Piłsudski B., Majewicz A. czyli Ajnowie a sprawa polska*. [Film biograficzny]. Scenariusz, realizacja, komentarz S. Szlachtycz. Prod. Telewizja Polska, Szczecin 1999.

Restoration and Assessment of B. Piłsudski's Life and Work (ICRAP)⁵³. Dzieła Piłsudskiego ukazywały się seryjnie pod redakcją naukową badacza nakładem prestiżowego wydawnictwa Mouton de Gruyter⁵⁴.

Dorobek Bronisława Piłsudskiego tylko w zakresie samej leksykografii jest nie do przecenienia w skali światowej. Opracował on bowiem pionierskie, bogate materiały słownikarskie w transkrypcji cyrylicy oraz w zapisach fonograficznych. Do prac o dużej wartości naukowej zalicza się słownik ajnusi⁵⁵. Autor przełożył w nim ponad 10 000 słów z języka ajnu. Słownik zawiera ponadto 2000 nazw własnych. Swoje dzieło Piłsudski przedstawił na posiedzeniu Akademii Umiejętności w Krakowie, które odbyło się w dniu 13 marca 2011 roku⁵⁶. Wersje słownika wraz z przekładami na angielski przygotował do druku i wydał Alfred Majewicz przy udziale Elżbiety Majewicz. Niekwestionowanym osiągnięciem Piłsudskiego jest pierwsze naukowe opracowanie fonetyki izolowanego języka ajnuskiego, dokładna charakterystyka jego dźwięków, ujawnienie różnic między ajnuskim a rosyjskim i innymi językami europejskimi, opis zawiłanych kwestii akcentologicznych, prawideł morfologicznych i mechanizmów słotwórczych, a także wyodrębnienie kategorii części mowy⁵⁷. Rosyjski badacz Walerij D. Kosariew, wykorzystując dzieła Piłsudskiego, ułożył i opublikował przed ponad dekadą *Ajnu-niśa itaku-ćomen Bronisław Piłsudski kari. Karaxtun itaku* (= *Айнско-русский словарь по Брониславу Пилсудскому. Сахалинский диалект. Около 6000 слов и выражений*) (2004)⁵⁸. Słownik ten stanowi połączenie leksykonu i opracowania z zakresu fonetyki, transkrypcji, morfologii i składni. Jest to zarazem pierwsza próba stworzenia słownika ajnuso-rosyjskiego z podstawami gramatyki ajnuskiej.

⁵³ Zob. A.F. Majewicz. *The ICRAP Project Concerning B. Piłsudski's Work on Peoples and Languages of Sakhalin and Lower Amur*. „Lingua Posnaniensis” 1985, nr 28, s. 109–115.

⁵⁴ A.F. Majewicz. *The Aborigines of Sakhalin*. Series Trends in Linguistics. Dokumentation, 15–2. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 1. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998; A.F. Majewicz. *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore (Cracow 1912)*. Series Trends in Linguistics, Dokumentation, 15–2. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 2. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998 i in.

Dzieła zebrane Piłsudskiego prof. Majewicz zaprezentował podczas obrad plenarnych LXXIII Zjazdu Polskiego Towarzystwa Językoznawczego w Kielcach, wygłaszając referat *Przekraczać granice dyscyplin – 40 lat prac nad dziełami zebranymi Bronisława Piłsudskiego* w dniu 29.09.2015.

⁵⁵ B. Piłsudski. *Отчёт Б.О. Пилсудскаго по командировке к айнам и орокам о. Сахалина*. „Известия Русскаго Комитета для изучения Средней и Восточной Азии в историческом, лингвистическом и этнографическом отношениях” 1907, nr 7, s. 49.

⁵⁶ B. Piłsudski. *Materiały do języka i folkloru Ajnów*. „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności za rok 1911” nr 3 (16), s. 3–5.

⁵⁷ B. Piłsudski. *Materials for the study of the Ainu language and folklore*. Collected and prep. for publ. by Bronisław Piłsudski. Ed. under the supervision of J. Rozwadowski. Cracow: Imperial Academy of Sciences, 1912.

⁵⁸ В.Д. Косарев. *Ajnu-niśa itaku-ćomen Bronisław Piłsudski kari. Karaxtun itaku = Айнско-русский словарь по Брониславу Пилсудскому. Сахалинский диалект. Около 6000 слов и выражений*. Автор-составитель В.Д. Косарев. „Известия Института наследия Бронислава Пилсудского (при Сахалинском музее)” 2004, № 7, s. 207–436.

Drugi znaczący słownik ułożony przez Piłsudskiego obejmował język niwchijski (giliacki); zdaniem Wacława Sieroszewskiego liczył on ok. 6 000 słów⁵⁹. Najprawdopodobniej Piłsudski swoje zbiory odstąpił innemu zesłańcowi, rosyjskiemu badaczowi Niwchów – Lwu (Chaimowi-Leibie) Jakowlewiczowi Sternbergowi (1861–1927), który miał go zainspirować do badań etnograficznych. Słownik przechowywany jest w Petersburskim Oddziale Rosyjskiej Akademii Nauk wraz z materiałami Sternberga⁶⁰. Na bazie tego słownika wdowa Sara Arkadjewna Rathner-Sternberg (Саpa Аркадьевна Ратнер-Штернберг, 1870–1942) sporządziła słownik niwchijsko-rosyjski (giliacko-rosyjski), jak dotąd, niestety, niewydany. Dokładny okres kompilowania przez Piłsudskiego słownika nie jest znany; powstał on prawdopodobnie w połowie lat 90. XIX wieku. Słownik ma dużą wartość naukową w badaniach folklorystycznych i przekładzie tekstów sachalińskich Niwchów. Jego zaletą jest dokładne odzwierciedlenie niwchijskich słów przy użyciu transkrypcji cyrylickiej. Piłsudski prawidłowo wyróżnił i zapisał specyficzne dźwięki z repertuaru fonetyki niwchijskiej, m.in. frykatę [ɣ], oznaczając ją łacińską literą *h*, a także tylnopodniebienny dźwięk [ɲ]⁶¹. W Polsce glosariusz niwchijski rękopisu Piłsudskiego przygotował edytorsko Majewicz⁶²; praca zawiera równoległy tekst niwchijski, rosyjski i angielski⁶³. Poniżej zaprezentowano fragment⁶⁴ słownika języka sachalińskich Niwchów na literę *B*:

ва́һанд строгать, скоблить (ножи́ком), крошить (чай)
вакв́акэнд кислый
ва́лленд резать (материю, дерево, веревку)
вару́нд не попасть
ваху́нд рвать (веревку)
ва́хызинд расходиться в разные стороны (о людях и о животных)

⁵⁹ W. Sieroszewski. *Bronisław Piłsudski*. „Rocznik Podhalański” 1921, nr 1, s. XVI. Por. też В.Д. Косарев. *Ajnu-nuča itaku-ćomen Bronisław Piłsudski kari...*

⁶⁰ А.Б. Островский, А.Ф. Маевич. *Словарь сахалинских нивхов Бронислава Пилсудского*. „Известия Института наследия Бронислава Пилсудского (при Сахалинском музее)”. Вып. 11. Южно-Сахалинск: Сахалинское областное книжное издательство, 2007, s. 3.

⁶¹ Тамże, s. 3.

⁶² B. Piłsudski. *Bronisław Piłsudski's Sakhalin Nivghu glossary*. Preprint, prepared for print and edited by A.B. Ostrovskiy and A. Majewicz. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1992; B. Piłsudski. *Materials for the study of the Nivghu (Gilyak) language and folklore (manuscript facsimile)*. Pref. by Koichi Inoue and A.F. Majewicz. Preprint – International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 12. Sapporo – Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1996; B. Piłsudski. *Materials for the study of the Nivghu (Gilyak) language and folklore (manuscript facsimile)*. 2. Pref. by A.F. Majewicz. Preprint – International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies 12a. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1999.

⁶³ A.F. Majewicz. *Bronisław Piłsudski's Sakhalin Nivghu glossary*. Prep. for print and ed. by A.B. Ostrovskiy and A.F. Majewicz. Preprint Series. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Stęszew, 2. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1992.

⁶⁴ Źródło: Б. Пилсудский. *Словарь сахалинских нивхов*. „Известия Института наследия Бронислава Пилсудского (при Сахалинском музее)”. Вып. 11. Южно-Сахалинск: Сахалинское областное книжное издательство, 2007.

вахчунд рвать (materię)
вѣрунд (вершкруд) согнуть (pałkę)
вершкѣинд покупать, продавать, менять
веськарлянт twerдый
виѣнд бегать (o животном)
виинд уходить, ездить
вильляхоѣнд голый (o człowieке)
воюнд показывать
вўзигинд мешать (что-нибудь)
вўзинд стлать постель
вувльўлюнд полоскать (рот, чашку)
вувльвўлькунд завертывать
выкызинд потерять, покидать (людей)
вылигунд перевернуть
вьѣунд глубокий

Opracowaniem powstałego jesienią 1905 roku w wiosce Troickoje nad Amurem⁶⁵, 131-stronicowego manuskryptu Bronisława Piłsudskiego prezentującego słownik nanajski (goldyjski, goldzki, ulczański) z utrwalonymi 1660 słowami (z tekstem równoległym rosyjskim) i tekstem 26 zagadek zajął się również Majewicz⁶⁶; dzieło ujrzało światło dzienne najpierw w 1995 roku, a następnie w 2000 roku. Duża część uwzględnionych tu słów funkcjonuje w leksykonie współczesnym⁶⁷. Słownik języka ludu Ulcza (Olcza, Goldów, Mangunów) wydany został przez Majewicza we współpracy z Łarysą W. Ozolińą⁶⁸.

Piłsudski w 1904 roku stworzył również korpus leksykalny składający się z ok. 3000 haseł z języka Oroków (orokańskiego, uilta, ulta)⁶⁹, z czego – jak się okazuje – 250 słów

⁶⁵ A.F. Majewicz. *Ainu language and folklore materials* 2. Reconstructed, translated and edited by A.F. Majewicz with the assistance of E. Majewicz. The Collected works of Bronisław Piłsudski. Vol. 3. Berlin–New York: de Gruyter Mouton, 2004, s. VII.

⁶⁶ A.F. Majewicz. *Bronisław Piłsudski's Nanaian Glossary of 1905*. Facsimile. Publ. by A.F. Majewicz. Preprint Series. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Steszew. Vol. 9. Steszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1995; A.F. Majewicz. *Materials for the Study of the Nanaian Language and Folklore. The Nanaian Dictionary*. Prep. by M.D. Simonov. Seria Bronisław Piłsudski. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Ed. A.F. Majewicz. Vol. 4. International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies. Steszew: International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies, 2000.

⁶⁷ A.F. Majewicz. *The Aborigines of Sakhalin*. Series Trends in Linguistics. Dokumentation, 15–2. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 1. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998, s. 5.

⁶⁸ A.F. Majewicz. *Materials for the Study of the Ulcha (Mangun) language and folklore*. Ed. by A.F. Majewicz. The Ulcha (Mangun) dictionary and texts prepared by L.V. Ozolińa. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 4. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies. Berlin–New York: de Gruyter Mouton, 2002.

⁶⁹ B. Piłsudski. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore. 2. Grammatical notes on Orok, Orok texts, Orok-Polish dictionary*. Transcribed from the manuscripts by E. Majewicz. Provided with English transl. and equivalents by E. and A.F. Majewicz. Introd. by Wł. Kotwicz. Prefaced and ed. by A.F. Majewicz. Working Papers. Adam Mickiewicz University Poznań, Poland. Institute

funkcjonuje do dzisiaj⁷⁰. Słownik orokańsko-rosyjski w postaci materiałów językowych ujrzał światło dzienne w edycjach Majewicza, który dokonał również transkrypcji manuskryptu⁷¹. Materiał ilustracyjny zgromadzony przez Piłsudskiego posłużył uczonym rosyjskim do stworzenia współczesnego słownika orokańsko-rosyjskiego⁷².

Na przestrzeni ostatniej dekady ukazywały się kolejne edycje materiałów leksyko-graficznych Piłsudskiego z zakresu języków tungusko-mandżurskich. Zostały one opracowane przez Majewicza i jego zespół w postaci prac zbiorowych⁷³.

Badania nad kulturą Oroków i Goldów prowadził również Stanisław Poniatowski (1884–1945), profesor etnologii i etnografii Wolnej Wszechnicy, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, uczestnik ekspedycji naukowej na Syberię. Zebrał on i opublikował *Materiały do słownika języka Goldów nadamurskich* (Warszawa 1923)⁷⁴. Poniatowski był zwolennikiem słynnej kulturowo-historycznej szkoły etnografii.

Do kręgu orientalistów kurdologów należał August Żaba herbu Kościęsza (1801–1894), urodzony w Krasławiu w polskiej rodzinie katolickiej, absolwent Instytutu Wschodniego przy Departamencie Azjatyckim Kolegium Spraw Zagranicznych w Petersburgu. Przez z górą 20 lat (1828–1848) August Żaba pracował jako dragoman (tj. tłumacz, przewodnik i pośrednik między cudzoziemcami a mieszkańcami Bliskiego

of Linguistics, 17. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1987; A.F. Majewicz. *The Aborigines of Sakhalin...*, s. 5.

⁷⁰ A.F. Majewicz. *The Aborigines of Sakhalin...*, s. 5.

⁷¹ B. Piłsudski. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore. 1: Фонетические и грамматические замечания к языку Ороков, орокские тексты*. Transcribed from the manuscript and ed. by A.F. Majewicz. Working Papers. Adam Mickiewicz University Poznań, Poland. Institute of Linguistics 16. Poznań: Adam Mickiewicz University, 1985; B. Piłsudski. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore. 2: Grammatical notes on Orok, Orok texts, Orok-Polish dictionary...*; A.F. Majewicz. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore. The Orok (Uilta) dictionary*. Prep. by L.V. Ozoliņa. Ed. by A.F. Majewicz. Preprint Series. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Poland 21. The Collected works of Bronisław Piłsudski. Vol. 5. Szteżew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 2001.

⁷² Л.В. Озолина. *Орокско-русский словарь*. Новосибирск: Издательство СО РАН, 2001.

⁷³ A.F. Majewicz. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 4: Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies Preprint 42/1–2. Szteżew, 2007 [limited ICRAP Project internal edition]; A.F. Majewicz. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 4: Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. Ed. by A.F. Majewicz, with the assistance of M.D. Simonov, L.V. Ozoliņa, T.B., E. Majewicz, T. Wicherkiwicz and W. Winter. International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies Preprint 42/1–2. Proofread printing. Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies Preprint 2009 [Ultimate edition appeared with Berlin–Boston: de Gruyter Mouton in 2011]; A.F. Majewicz with the assistance of L.V. Ozoliņa et al. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 4: Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. Berlin–Boston: de Gruyter Mouton, 2011; A.F. Majewicz with E. Majewicz. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 4: Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore. Indices*. Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies. Preprint 46. Saitama, 2011; A.F. Majewicz. *Przekraczać granice dyscyplin – 40 lat prac nad dziełami zebranymi Bronisława Piłsudskiego...*

⁷⁴ S. Poniatowski. *Materials to the Vocabulary of the Amur River Gold (= Materjały do słownika Goldów nadamurskich)*. Bibliotheca Universitatis Liberae Polonae. A, fasc. 10. Varsaviae: Universitatis Liberae Polonae, 1923.

Bschodu) przy rosyjskich konsulatach w Jaffie, Salonikach i Smyrnie, a następnie był rosyjskim konsulem w Erzurum w Turcji wschodniej, zamieszkiwanej ówczesnie licznie przez Kurdów i Ormian⁷⁵. Położył nieocenione zasługi w badaniach nad językiem, literaturą i kulturą Kurdów, dał tym samym podwaliny europejskiej i rosyjskiej kur-dologii. Zgromadzone podczas wypraw terenowych materiały systematycznie przekazywał Cesarskiej Akademii Nauk⁷⁶. Wśród dosyć dużej liczby materiałów przesłanych przez Kościeszę Żabę należy wymienić przede wszystkim: *Uwagi o literaturze i plemionach kurdyjskich; Streszczenie dzieła kurdyjskiego autorstwa Ahmeda Efendi pt. Mem û Zin; Słownik kurdyjski dialektów Hekkari i Revendi; Gramatykę, którą w kurmandzi napisał Eli Teremaxî; Podstawowe wiadomości dotyczące nauki gramatyki i niektórych niezbędnych zasad związanych z badaniami nad nią; Zbiór opowiadań kurdyjskich, z tłumaczeniem na język francuski*⁷⁷.

August Kościeszę Żaba opracował pierwszy w świecie słownik mało znanego ówczesnie języka kurdyjskiego – kurdyjsko-rosyjsko-francuski oraz francusko-rosyjsko-kurdyjski. Jego rękopisy nie zostały do tej pory wydane; przechowywane są w petersburskiej filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk. Na bazie zgromadzonych przez Kościeszę Żabę materiałów leksykograficznych został wydany słownik kurdyjsko-francuski *Dictionnaire kurde-française* (Peterburg 1879), liczący 494 strony, z dialogami, uzupełniony przez niemieckiego iranistę, prof. Ferdynanda Justiego (1837–1907). Praca zawiera odsyłacze do źródeł danego słowa; leksyka podawana jest w grafii arabskiej, transkrypcja zaś została jest na alfabecie łacińskim (zob. rys. 3). W informacji o wydaniu tego słownika „Gazeta Lwowska” podała biogram autora i podkreśliła, iż nasz rodak „pierwszy też dał poznać Europie mowę i literaturę tych plemion”⁷⁸.

Owoce licznych peregrinacji Augusta Kościeszę Żaby było dzieło *Recueil de notices et récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan, réunis et traduits en français par M. Alexandre Jaba consul de Russie à Erzeroum*. Całkiem niedawno na łamach „Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies” (Kraków 2015) ukazało się jego polskie tłumaczenie *Zbiór uwag i opowieści kurdyjskich, dzięki którym można poznać język, literaturę i plemiona Kurdystanu, zebranych i przetłumaczonych na język francuski przez Aleksandra [sic!] Żabę, konsula rosyjskiego w Erzurum, przy współpracy Meli Mahmuda Bajazidiego. Sankt-Petersburg, 1860*. Należy zaznaczyć, iż opracowanie to dotąd nie straciło na znaczeniu. Weszło ono do kanonu wiedzy na temat Kurdów i ich języka. Podziw budzi fakt, iż materia-

⁷⁵ Za A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata – Azja...*

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ A. Żaba Kościeszę. *Zbiór uwag i opowieści kurdyjskich, dzięki którym można poznać język, literaturę i plemiona Kurdystanu, zebranych i przetłumaczonych na język francuski przez Augusta Kościeszę-Żabę, konsula rosyjskiego w Erzurum, przy współpracy Meli Mahmuda Bajazidiego. Sankt-Petersburg, 1860*. Tłum. na podstawie tekstu francuskiego. Oprac. nauk. A. Kościeszę-Żaba, J. Bocheńska, M. Rzepka. Przedm. do wyd. pol. Joanna Bocheńska. Przedm. do wyd. ros. z 1860 roku Peter Lerch. „Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies” 2015, nr 9. Kraków: Institute of Oriental Studies, Jagiellonian University National Science Centre, s. 24. [Online:] <[http://www.kurdishstudies.pl/files/Fritillaria_Kurdica_2015_09\[2\].pdf](http://www.kurdishstudies.pl/files/Fritillaria_Kurdica_2015_09[2].pdf)> (dostęp: 20.08.2016).

⁷⁸ Za A. Kuczyński. *Polskie opisanie świata – Azja...*

jako polska⁸¹, białoruska⁸² lub rosyjska⁸³. W młodości Kossowicz związany był m.in. z Janem Sulimą Sawiniczem, Tadeuszem Ładą Zabłockim i tajnym Stowarzyszeniem Miłośników Literatury Ojczyźnej, działającym w okresie 1822–1823⁸⁴. Początkowo nauczał greki w gimnazjach, m.in. w Twerze i Moskwie, pracował też jako gubernator. Zafascynowany był językami obcymi, jako samouk zgłębiał sanskryt, biblijny hebrajski i arabski. W latach 1845–1847 wykładał już w ormiańskim Łazariewskim Instytucie Języków Wschodnich w Moskwie; w owym czasie zasłynął przekładami z sanskrytu, które publikował m.in. w czasopiśmie naukowym „Москвитянин” wydawanym przez Michaiła Pogodina⁸⁵. W 1850 roku Kossowicz został mianowany redaktorem prac naukowych w Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu. Prawo wykładania sanskrytu w Uniwersytecie Petersburskim przyznano mu dopiero w 1858 roku, zaś po dwóch latach otrzymał posadę profesora nadzwyczajnego. Jednocześnie prowadził wykłady ze starożytnej greki, języka awestyjskiego i języków staroperskich. W 1865 roku uzyskał habilitację z zakresu językoznawstwa porównawczego w Uniwersytecie Charkowskim⁸⁶. Kajetan Kossowicz jest rzadkim przykładem utalentowanego, przejawiającego ogromną pracowitość i samodyscyplinę, samouka o interesującej osobowości, a także charyzmatycznego dydaktyka, nauczyciela kilku pokoleń filologów, któremu udało się urzeczywistnić swoje lingwistyczne i translatoryczne dążenia i udało się wybić w świecie akademickim. Choć nie przygotował samodzielnie poważniejszej pracy naukowej, to przecież zapisał się w nauce rosyjskiej jako pierwszy sanskrytolog i wielki popularyzator literatury hinduskiej⁸⁷. Niewątpliwie prace Kossowicza w poszczególnych działach orientalistyki rosyjskiej miały charakter nowatorski.

Kossowicz zyskał światową sławę dzięki publikacjom na temat zabytków piśmiennictwa awestyjskiego oraz glosariów. Był też autorem znaczących słowników przekładowych. Pierwszą większą pracą leksykograficzną, niestety nieukończoną (jeden tom: *a – гурн – jama*), był unikatowy, *Санскрито-русский словарь*, liczący ponad 10 000 słów, wydany w Petersburgu w 1854 roku. W latach 1854–1856 jego poszczególne zeszyty (w sumie trzy) ukazywały się też odrębnie w wydaniach zwartych *Прибавления к „Известиям Императорской Академии Наук”*. Słownik kontynuowany był na łamach pisma „Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности” do roku 1857 (opublikowano jego 18 części). Początkowo w to-

⁸¹ J.A.W. Reychman *Kajetan Kossowicz, zapomniany hellenista i językoznawca...*

⁸² А.А. Прохоров. *Каэтан Андреевич Коссович (1814–1883) – первый санскритолог белорусских земель*. [W:] *Великое культурное наследие Индии и Беларуси. К 75-летию Пакта Рериха (Материалы Международной научно-практической конференции, Минск, 17 сентября 2010 г.)*. Минск: Право и экономика, 2011, s. 13–28. [Online:] <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/93078/1/Prokhorov_Kosovich.pdf> (dostęp: 28.08.2016).

⁸³ И.К. Рогозинников. *К биографии К.А. Коссовича...*

⁸⁴ А.А. Прохоров. *Каэтан Андреевич Коссович...*, s. 23.

⁸⁵ Zob. np. T. Pobożniak. *Recepcja „Mricczhakati” w Europie*. [W:] *Wasantasena. Teatr im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, sezon 1972/1973*. Kraków, 1973, s. 4–7.

⁸⁶ И.К. Рогозинников. *К биографии К.А. Коссовича...*

⁸⁷ С.К. Булич. *Коссович Каэтан Андреевич*. [W:] *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. 16 (31): *Конкорд–Коялович*, 1895, s. 385–386. [Online:] <<http://dlib.rsl.ru/viewer/01003924229#?page=399>> (dostęp: 26.08.2016).

mach 3–6 (1854–1857) tegoż pisma wychodziły materiały do słownika i gramatyki. Na uznanie zasługuje fakt, iż był to pierwszy w Rosji słownik sanskrycko-rosyjski. Choć dostrzegano w nim niekonsekwencje formalne (głównie na poziomie graficznym), słownik nie aspirował przecież do rangi pracy naukowej, Kossowicz jasno bowiem wyrażał swój zamiar: „если это сочинение откроетъ въ отечествѣ нашемъ доступъ къ изученію одного изъ древнѣйшихъ и прекраснѣйшихъ языковъ въ мірѣ: то моя цѣль будетъ достигнута”⁸⁸. Autor przyjął własny sposób transliteracji oparty na grafice cyrylicy i porządku alfabetu rosyjskiego; pojawiają się w nim jednak, i to dość licznie, zapisy w alfabecie dewanagari za pomocą fontów francuskich (rys. 4). Wokabuły *a, ā, b, bh, v, g, gh, h* zawierają od 10 000 do 14 000 artykułów⁸⁹. Siatka hasłowa ma charakter wyraźnie kompilacyjny, zdaje się kopiować filologiczno-etymologiczny słownik *Dictionary, Sanskrit and English* angielskiego orientalisty Horacego Haymana Wilsona (1786–1860), ułożony z materiałów zebranych przez rodzimych uczonych, uzupełniony własnymi badaniami i wydany w 1819 roku w Kalkucie⁹⁰. Słownik Kossowicza, mimo licznych uwag krytycznych zgłaszanych przez sanskrytologów współczesnych, niewątpliwie pozostaje w kręgu zainteresowania historyków leksykografii hinduskiej.

O wiele cenniejszym dziełem słownikarskim Kossowicza był, uhonorowany w 1848 roku przez Cesarską Akademię Nauk Nagrodą Demidowa, dwutomowy, zawierający ok. 110 000 haseł, *Греко-русский словарь* (Moskwa 1848), opracowany we współautorstwie z bratem – filologiem klasycznym, profesorem Uniwersytetu Warszawskiego – Ignacym Kossowiczem (1808–1878). Hasła zaczynające się od pierwszych liter alfabetu greckiego *Α–Είς* opracował Kajetan Kossowicz, pozostałe zaś – Ignacy. Dzieło zaliczane jest do najpełniejszych opracowań słownikarskich dotyczących relacji języka starogreckiego i rosyjskiego. Ignacy Kossowicz wydawał też sam niewielkie słowniki grecko-rosyjskie⁹¹.

Dla celów dydaktycznych Kossowicz opracowywał chrestomatia i glosariusze. Spośród sporej liczby tego typu publikacji wymienić należy następujące: *Еврейская хрестоматия, с ссылками на грамматику Гезениуса и глоссарием еврейско-русским* (Petersburg 1875) z dołączonym słownikiem hebrajsko-rosyjskim rejestrującym ok. 4000 haseł (praca stała się podstawowym podręcznikiem w seminariach duchownych); *Легенда об охотнике и паре голубей. Извлечение из Маха’бараты, с присовокуплением русской транскрипции, латинского перевода и санскрито-русского глоссария* (Petersburg 1859), w której słownik sanskrycko-rosyjski utrwał ok. 1400 słów; *Четыре статьи из Зендавесты, с присовокуплением транскрипции, рус-*

⁸⁸ К.А. Коссович. *Несколько слов о Санскрито-Русском Словаре*. „Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности” 1854, т. 3, с. 211.

⁸⁹ За В.И. Тихвинский. *Вводные замечания к словарю К.А. Коссовича*. [Online:] <<http://tvitaly1.narod.ru/SSlovari.html>> (dostęp: 26.08.2016).

⁹⁰ А.А. Прохоров. *Каэтан Андреевич Коссович...*

⁹¹ И.А. Коссович. *Греческо-русский словарь, для семи книг «Одиссеи»*. (А, Е, Ζ, Ι, Κ, Λ, Μ). Издания г-на Ежевского. Пересмотренный, пополненный и изданный старшим учителем 1-й Московской гимназии, магистром И. Коссовичем. Москва: Университетская типография, 1848; И.А. Коссович. *Греческо-русский словарь*. Москва: Синодальная типография, 1858.

असौम्यस्वर असौम्य-स्वरा, 3 р. (-раі, -рā, -рам), съ грубымъ, неприятнымъ голосомъ.	अस्वत्व अस्वा-त्वा, ср. (-त्वा), не имѣіе собственности, — не имѣіе правъ, или способности къ чему л.
असौन्दर्य असौन्दर्या, ср. (-र्या), безобразіе.	अस्वत्ता अस्वता, ж., т. ж. ч. асвата.
असौष्टव असौष्टाва, ср. (-वाम), 1) отвратительность, безобразіе; 2) отсутствіе достоинствъ.	अस्वच्छ अ-свачча, 3 р. (-чча, -чча, -ччам), непрозрачный, не очень ясный, темный.
असौजन असौजा, ср. (-जाम), 1) неуваженіе, презрѣніе, пренебреженіе; 2) избѣганіе; 3) невниманіе, непослушаніе.	अस्वच्छन्द अ-сваччанда (сва+चंद), 3 р. (-нда, -нда, -ндам), 1) не зависящій отъ самого себя, зависимый; 2) перемчивый, послушный.
असौख्य असौख्या, ж., 1) избѣганіе, неисполнительность, несоблюденіе известнымъ требованій или правилъ; 2) пренебреженіе, презрѣніе; 3) непослушаніе.	अस्वदु अ-сваду, 3 р. (-ду, -ду, -ду), безкусный, неприятный.
असौचित्य असौचिता, 3 р. (-ता, -ता, -ताम), 1) оставленный безъ вниманія, пренебреженный, неисполненный, — кого не послушались; 2) отъ чего отыкали, что перестали употреблять, отъ чего воздерживаются.	अस्वध्याय अ-свадья, м. (-या), 1) брагманъ не изучающій ведъ до своего посвященія; 2) промежутокъ въ изученіи ведъ, определяемый законами въ известныя дни.
असौच्य असौच्या, 3 р. (-या, -या, -याम), 1) на что не должно обращать вниманія, — чему не должно служить; 2) что не должно дѣлать, или чего не должно употреблять.	अस्वानिविक्रय अस्वानिक्रा (а-сваини, м. (-या), продажа безъ правъ собственности, чужаго, — безъ хозяина.
अस्व अ-сва, 3 р. (-сва, -сва, -свам), не принадлежащій кому л., несвой, несобственный.	अस्वानिक अ-сваиника (сваини), 3 р. (-ка, -ка, -кам), не имѣющій хозяина.
1. अस्वानिवि अ-сваива, м. (-वा), не свой или неестественный характеръ, ненатуральное расположеніе.	अस्वानिन् अ-сваини, 3 р. (-ни, -ни, -नि), 1) не хозяинъ чему л., не имѣющій никакихъ правъ на обладаніе чѣмъ л.; 2) не имѣющій хозяина.
2. अस्वानिव अ-сваива, 3 р. (-ва, -ва, -वाम), не съ собственными качествами, съ чужимъ характеромъ или свойствами, — различнаго характера.	अस्वार्थ अ-сварта (сва+रत), 3 р. (-рта, -рта, -रताम), 1) не свой собственный; 2) нестоящій, недействительный; 3) имѣющій иное значеніе.
अस्वप्निति अ-свапнिति, 3 р. (-ति, -ति, -ति), 1) принадлежатъ къ другой кастѣ; 2) иного происхожденія, рода, иной породы.	अस्वस्थ अ-сваस्था, ср. (-थ), дурное расположеніе, дурное здоровье, — отсутствіе удобствъ, бѣдность.
अस्वप्न अсва-па, 3 р. (-पा, -पा, -पाम), принадлежащій иному, несвой.	अस्वकार अ-свакара, м. (-रा), не согласіе на предложеніе.
अस्वप्राय अсвапья (асвака), 3 р. (-या, -या, -याम), чужой, принадлежащій другому, несвой.	अस्वकृत अ-свакрта, 3 р. (-ता, -ता, -ताम), на что не согласился, необѣщанный, отказанный.
1. अस्वपत् अ-свапта, (-सु+अन्ता), 3 р. (-न्ता, -न्ता, -न्ताम), 1) оканчивающійся нехорошо, ведущій къ дурной развязкѣ; 2) (-सु+अन्ता), приближающійся къ концю.	असि असि (Lat. ensis), м. (-सि), мечъ. <i>Срав.</i> ост-рыи (Гильб.).
2. अस्वपत् अсвапта, м. (-न्ता), т. ж. ч. асманта.	असिगाण्ड असिगाण्डа, м. (-ण्ड), небольшая подушка.
अस्वप्न अ-свапна, м. (-पा), <i>собств.</i> , незасыпающій, — божество.	असिहति असि-хети, м. (-ति), вооруженный мечемъ.
अस्वप्न अ-свапа, 3 р. (-पा, -पा, -पाम), съ дурнымъ или грубымъ голосомъ.	असिदल असि-данта, м. (-न्ता), крокодилъ.
अस्वप्न अ-свапта, 3 р. (-पा, -पा, -पाम), не ведущій къ небу.	असिद अ-сида, 3 р. (-दा, -दा, -दाम), 1) незрѣлый; 2) несовершенно, неполный; 3) несовершенно, неполноценный; 4) недоказанный.
अस्वप्न अ-свапна, 3 р. (-पा, -पा, -पाम), существенно отличающійся, неравный.	असिदि असि-ди, ж. (-दि), 1) неудача, — несовершенство или неполнота какого л. дѣла; 2) недостатокъ доказательствъ.
अस्वप्न अ-свапта, 3 р. (-पा, -पा, -पाम), 1) нездоровый, нерасположенный; 2) несчастный, дурной.	असिधाय असि-дая, м. (-या), покровщикъ оружія.
अस्वप्न अ-свапна, 3 р. (-पा, -पा, -पाम), 1) несамостоятельный, зависящій отъ самого себя; 2) перемчивый, пошатливый, — послушный.	असिधायक असि-дая-ка, м. (-का), т. ж. ч. асидая.
	असिधारा असि-дара, ж., лезвие меча.
	असिधनु असि-дну, ж. (-नु), ножъ.
	असिधनुका असि-дну-ка, ж., т. ж. ч. асидену.
	असिक अсика, ср. (-क), промежутокъ между нижнею губою и подбородкомъ.
	असिक्रिया असикрия (асики), ж., служанка.

Rys. 4. Fragment słownika sanskryto-rosyjskiego Kajetana Kossowicza

Źródło: *Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности* 1854, т. 4. [Online:] <<http://feb-web.ru/feb/izvest/1856/01/561m241.htm>> (dostęp: 28.08.2016).

скаго и латинскаго перебодов, объяснений, критических примечаний, санскритскаго перевода и сравнительнаго глоссария (Petersburg 1861). Ostatnia pozycja zawierała glosariusze: rosyjski, łaciński i sanskrycki. Ostatnim znaczącym dziełem było wydanie *Inscriptiones Paleo-Persicae Achaemenidarum* (Petersburg 1872) – perskich inskrypcji klinowych z transkrypcją łacińską i komparatywnym glosarium. Kajetan Kossowicz za swoje zasługi został uhonorowany najwyższym odznaczeniem perskim – Orderem Lwa i Słońca.

Niemalży wkład do leksykografii wniósł jeden z najwybitniejszych polskich językoznawców teoretyków – Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay (1845–1929) – indoeuropeista i sławista, prekursor strukturalizmu, założyciel tzw. kazańskiej szkoły lingwistycznej, znany jako twórca teorii fonemu, pionier gramatyki historycznej języka polskiego, autor licznych prac z zakresu gramatyki porównawczej języków słowiańskich i indoeuropejskich, wolnomyśliciel, profesor wielu uniwersytetów – Uniwersytetu Kazańskiego, Uniwersytetu Jurjewskiego (Dorpackiego), Uniwersytetu Petersburskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1919–1929 Baudouin de Courtenay kierował Katedrą Językoznawstwa Porównawczego Uniwersytetu Warszawskiego. Był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności i członkiem korespondentem Petersburskiej Akademii Nauk. Pisał w językach: polskim, rosyjskim, czeskim, niemieckim, włoskim. Baudouin de Courtenay zasłynął jako obrońca polskiej kultury⁹², walczył o równorzędny status języka polskiego z rosyjskim. Za swoje przekonania wyrażone w broszurze *Национальный и территориальный признак в автономии* spędził trzy miesiące w carskim więzieniu. Należał do Koła Przyjaciół Niepodległości Polski założonego w Petersburgu. Był też zwolennikiem międzynarodowego esperanto⁹³.

Pierwsze kroki na polu nauki Baudouin de Courtenay stawiał u boku Izmaïła Srezniewskiego, który zainteresował go dialektologią. De Courtenay zajmował się m.in. badaniem dialektów słowiańskich używanych przez Ślązaków, Kaszubów, Serbów, Słoweńców. Uczestniczył w licznych ekspedycjach naukowych na obszarach dzisiejszej Austrii i Włoch, prowadził m.in. eksperymentalne, terenowe badania fonologiczne, obserwując żywe języki i dialekty. Wiele prac poświęcił badaniom narzecza Rezzjan – słoweńskiego dialektu używanego we Friuli, regionie północnych Włoch. Jednym z najważniejszych opracowań tego zakresu był *Резьянский катихизис как приложение к „Опыту фонетики резьянских говоров”* (Warszawa–Petersburg 1875). Do katechizmu sławista dołączył niewielki słownik rezjańsko-rosyjsko-włoski, obejmujący ponad 1000 słów.

Znamienny jest udział Baudouina de Courtenaya w redakcji trzeciego wydania czterotomowego słownika Władimira Dala *Толковый словарь живого великорусского языка* (Petersburg–Moskwa), opublikowanego w latach 1903–1909. Owo dzieło określane było jako „Baudouinowski słownik Dala”. Do wydania tego Polak włączył wyrazy nienormatywne, a mianowicie kolokwialne i wulgarne, co zresztą spotkało się z wyraźną dezaprobatą ówczesnych recenzentów. Warto podkreślić, iż Władimir Dal (1801–1872) uważany za najwybitniejszego leksykografa rosyjskiego nie był naukowcem, lecz

⁹² Ten wybitny uczoney miał jednak przeciwników. Kazimierz Nitsch, autor biogramu zamieszczonego w *Polskim słowniku biograficznym*, pisał: „Umiał głównie uogólniać, mniej zajmował się stroną słownikową, nie nadawał się do pracy zbieraczej, nie miał wielkiego zmysłu dla etymologii...”. „W Rosji dom jego był zawsze ośrodkiem polskości, w Polsce uchodził za jej wroga”. Zob. Nitsch K. *Baudouin de Courtenay Jan Niecisław*. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 1, z. 2–5: *Andronicus Tranquillus Parthenius młodszy – Beynart Wojciech*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1935, s. 361.

⁹³ K. Wojan. *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek? Zarys dziejów interlingwistyki*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015.

pełnym pasji amatorem, „kolekcjonerem słów”⁹⁴. W swym słynnym słowniku zawarł pierwszy kompletny opis języka rosyjskiego. Pod terminem *żywy język* (ros. *живой язык*) Dal rozumiał zarówno gwargę, jak i potoczny środek komunikacji warstw wykształconych. Cechował go umiarkowany puryzm, co znalazło przejaw w tolerowaniu słów obcych, o ile nie miały one odpowiedników rodzimych, a zarazem opowiadaniu się przeciwko zbędnym zapożyczeniom.

Na koniec warto wspomnieć jeszcze o dokonaniach – niestety mało upamiętnionych w Polsce – Jego Ekscelencji Hana Hadży Seraji Szapszała (ros. Сергей Маркович (Мордехаевич) Шапшал, karaim. Seraja Ben Mordechai Szapszał, 1873–1961), urodzonego pod Bakczysarajem karaimskiego duchownego, hachana Eupatorii i Trok (świeckiego i religijnego zwierzchnika wspólnot karaimskich Rzeczypospolitej), turkologa i karaimisty⁹⁵. Kierunek jego późniejszych sukcesów wyznaczyły studia filologiczne w Petersburgu, lata spędzone w Persji (1901–1908)⁹⁶ i w Turcji (1921–1928), a także objęcie lektoratu języka tureckiego na Wydziale Języków Wschodnich Uniwersytetu Petersburskiego⁹⁷. Najbardziej owocny naukowo był w jego biografii okres wileński, szczególnie w latach swobód intelektualnych i religijnych II Rzeczypospolitej⁹⁸. Szapszał dążył do rozbudzenia zainteresowania kulturą Karaimów, inicjując w 1932 roku w Wilnie Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej. W międzywojennej Polsce Szapszał znalazł warunki sprzyjające prowadzeniu badań turkologicznych; otrzymał polskie obywatelstwo. Został członkiem Zarządu Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego, współpracownikiem Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. „Był znany ze swej pracy naukowej w najwyższych sferach naukowych, zwłaszcza orientalistów w Petersburgu i Persji. Rozwinął w Polsce, którą uważa za swą najdroższą drugą Ojczyznę, bardzo poważną działalność naukową” – pisał ongiś w liście rekomendacyjnym Marian Morelowski, profesor Uniwersytetu Wileńskiego⁹⁹.

Hadży Seraja Szapszał w polskiej leksykografii zapisał się m.in. jako autor pierwszego w Polsce podręcznika do języka tureckiego – *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski* (Wilno 1932). Druga jego praca *Próby literatury ludowej Turków z Azerbajdżanu perskiego (wstęp, teksty, tłumaczenie i azerbajdżańsko-polsko-niemiecki słownik)* ukazała się w 1935 roku w Krakowie i do dziś nie straciła swej wartości¹⁰⁰. Wraz z radzieckimi i polskimi orientalistami światowej sławy – turkologiem Mikołajem Baszakowem (1905–1995) i reprezentującym Polską Akademię Nauk prof. Ananiaszem

⁹⁴ E. Siatkowska. *Slawizmy u Lindego, Jungmanna i Pfula w ujęciu porównawczym*. „Bohemistyka” 2008, nr 1–4, s. 162.

⁹⁵ M. Pawelec. *Seraja Szapszał i jego wkład w polską orientalistykę*. „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 4–8. [Online:] <<http://www.awazymyz.karaimi.org/dzialy/item/22-seraja-szapszal-i-jego-wklad-w-polska-orientalistyke>> (dostęp: 28.08.2016).

⁹⁶ Profesor Szapszał był wychowawcą następcy tronu perskiego (Zob. *Karaimi polscy...*).

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ R. Jadczyk. *Z prac I Wydziału Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. „Przegląd Humanistyczny” 1999, z. 6, s. 162.

¹⁰⁰ H. Kobeckaitė. *Karaimistyka jako nieodłączny element turkologii w Wilnie*. „Almanach Karaimski” 2014, nr 3, s. 70.

Zajączkowskim (1903–1970) – a także młodszymi kolegami – Włodzimierzem Zajączkowskim (1914–1982) i Aleksandrem Dubińskim (1924–2002) – Szpasał wziął udział w opracowaniu fundamentalnego akademickiego *Słownika karaimsko-rosyjsko-polskiego* (*Караимско-русско-польский словарь*), obliczonego na 17 400 słów, który ujrzał światło dzienne dopiero w 1974 roku, trzynaste lat po jego śmierci. Jak ocenia Halina Kobeckaitė¹⁰¹, „Słownik ten do dnia dzisiejszego jest jedyną wiarygodną współczesną edycją materiału leksykalnego, niezbędnym źródłem dla wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób zajmują się językiem karaimskim”. W pracy tej, utrwalającej język, który wciąż nie jest dostatecznie opisany, zaprezentowano leksykę karaimską głównych dialektów: krymskiego, trocko-wileńskiego i łucko-halickiego. W słowniku zastosowano transkrypcję łacińską dla wyrazów karaimskich. Hasła zostały bogato zilustrowane przykładami użycia w języku. Pracę wzbogacono spisami nazw geograficznych, wykazami nazwisk karaimskich, karaimskim kalendarzem, a także przykładowymi tekstami karaimskojęzycznymi.

Istnieje wiele pisanych dowodów, iż to właśnie uczeni z Polski swoją działalnością, pełną naukowej pasji i nieskrywanej rewerencji wobec przedmiotu badań działalnością rozbudzili zainteresowanie wielu europejskich, a także światowych językoznawców kulturą, historią oraz językami mieszkańców odległych regionów, takimi jak np. języki orientalne czy ginące języki (narzecza) paleoazjatyckie. Polscy badacze dla wielu wybitnych lingwistów byli mistrzami i wychowawcami, tworzyli niejednokrotnie własne szkoły metodologiczne, pozostawiając po sobie trwałe ślady w postaci wartościowych częstokroć unikatowych dzieł naukowych, m.in. opracowań słownikarskich, i przyczyniając się do integracji światowego językoznawstwa¹⁰².

Bibliografia

- Armon W. *Polscy badacze kultury Jakutów*, Monografie z dziejów nauki i techniki, 112. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1977.
- Arvaniti J. *Edward Piekarski (1858–1934)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 47–49.
- Arvaniti J. *Bronisław Piotr Ginet-Piłsudski (1866–1918)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 50–52.
- Arvaniti J. *Adam Szymański pseudonim Adam Lach (1852–1916)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 40–41.
- Arvaniti J. *Bronisław Piotr Ginet-Piłsudski (1866–1918)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 50–52.
- Arvaniti J., Pietrzakiewicz D. *Polscy badacze Syberii*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 7.
- Bańcerowski J. *Zapisy fonograficzne Ajnów*. „Bulletin Phonographique” 1964, nr 6, s. 91–96.
- Baudouin de Courtenay J. *Nekrolog ks. A. Juszkiewicza*. „Nowiny” 1880 (Dodatek nr 329), s. 2–4.
- Bazyłow L. *Polacy w Petersburgu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.
- Czekanowski A. *Словарь наречия конфирских тунгусов*. Санкт-Петербург, 1878.

¹⁰¹ Tamże, s. 75.

¹⁰² Por. K. Wojan. *Osiągnięcia leksykografów polskich na obczyźnie...*, s. 80–81.

- Irish B.A. *Hokkaido. A History of Ethnic Transition and Development on Japan's Northern Island*. Jefferson (North Carolina) – London: McFarland & Comp., 2009.
- Jaba A. de. *Recueil de notices et récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kurdistan, réunis et traduits en français par M. Alexandre Jaba consul de Russie à Erzeroum*. Saint-Petersbourg: Commissionnaire de l'Académie impériale des sciences, 1860.
- Jaba A. de. *Dictionnaire kurde-français*. Saint-Petersbourg: Commissionnaire de l'Académie impériale des sciences, 1879.
- Jadczak R. *Z prac I Wydziału Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. „Przegląd Humanistyczny” 1999, z. 6, s. 156–157.
- Karaimi polscy... [W:] *Muzeum Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w Kuklówce Radziejowickiej*. 26.05.2015, godz. 19:05. [Online:] <<http://www.muzeumlwowa.pl/karaimi-polscy>> (dostęp: 28.08.2016).
- Kietlicz-Wojnacki W. *Polskie osiągnięcia naukowe na obczyźnie. Od średniowiecza do II wojny światowej*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1980.
- Kobeckaitė H. *Karaimistyka jako nieodłączny element turkologii w Wilnie*. „Almanach Karaimski” 2014, nr 3, s. 65–78.
- Konończuk W. *Wyspa Jakuck*. „Nowa Europa Wschodnia” 2013, nr 6. [Online:] <<http://www.new.org.pl/1490.post.html>> (dostęp: 18.08.2016).
- Kossowicz Cajetanus. *Inscriptiones Paleo-Persicae Achaemenidarum quot hucusque repertae sunt ad apographa viatorum criticasque Chr. Lassenii, Th. Benfeyi, J. Oppertii nec non Fr. Spiegelii editiones achetyporum typis primus edidit et explicavit commentarioscriticos adjecit glossariumque comparativum Paleo-Persicum subjunxit Cajetanus Kossowicz. Ex cusum in typographeo Wladimiri Golowin. Petropoli: Caesareae universitatis impensa, 1872*.
- Kotwicz Wł. *Józef Kowalewski, orientalista (1801–1878)*. Ze wstępem M. Lewickiego, bibliografią oprac. przez M. Kotwiczównę, oraz niewydaną korespondencją Kowalewskiego, Wrocław: nakładem Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, 1948.
- Kowalewski J. Sz. *Przejazd z Mongolii do Chin*. „Tygodnik Petersburgski. Gazeta urzędowa Królestwa Polskiego” 1835, t. 6. St. Petersburg: w drukarni wojennej.
- Kowalewski J. Sz. *Монгольская хрестоматия*. Казань: Императорский Казанский Университет, 1836–1837.
- Kowalewski J. Sz. *Буддийская космология*. Казань: Университетская Типография, 1837.
- Kowalewski J. Sz. *Монгольско-руско-французский словарь, удостоенный С. Петербургской Академией Наук Премии Демидова*. Ч. 1–3 (= *Dictionnaire mongol-russe-français, dédié a sa majesté l'empereur de toutes les Russies*. Couronné par l'Académie Impériale des Sciences = *Монгол-орос-франц толь бичиг*). Сост. О. Ковалевскимъ, Казань: в Университетской Типографии, 1844–1849.
- Kowalewski J. Sz. *Dictionnaire mongol-russe-français*. T. 1–3. Peking, 1933.
- Krajewska H. *Benedykt Tadeusz Nałęcz Dybowski (1833–1930)*. [W:] *Polscy badacze Syberii*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 28–29.
- Kuczyński A. *Wkład Polaków w badania nad ludami Syberii i ich kulturą*. „Lud” 1968, t. 51, cz. 2, s. 503–584. [Online:] <http://cyfrowaetnografia.pl/Content/291/Strony%20od%20LUD1967_t51_cz2-7.pdf> (dostęp: 18.08.2016).
- Kuczyński A. *Polskie opisanie świata – Azja*. „Świat Polonii”. Witryna Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” 8.09.2011. [Online:] <http://wspolnotapolska.home.pl/swp2/indexa132.html?id=pos_az> (dostęp: 18.08.2016).
- Majewicz A.F. *Dzieje i legendy Ajnów. Indeks. Słownik*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1983.

- Majewicz A.F. *The ICRAP Project Concerning B. Piłsudski's Work on Peoples and Languages of Sakhalin and Lower Amur*. „Lingua Posnaniensis” 1985, nr 28, s. 109–115.
- Majewicz A.F., Majewicz E. *An Ainu-English Index-Dictionary to B. Piłsudski's for the Study of the Ainu Language and Folklore of 1912*. Seria Językoznawstwo. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1986.
- Majewicz A.F. *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore*. Vol. 2. Coll. and transl. into Russian by B. Piłsudski. Transcr. and transl. from the manuscr. by A.M. Kabanov, pref. Provided with glosses and ed. by A.F. Majewicz. Working Papers, Adam Mickiewicz University Poznań, Poland. Institute of Linguistics, 39. Poznań: Adam Mickiewicz University, 1990.
- Majewicz A.F. *The Aborig[ini]nes of Sakhalin*. Pt. 2: *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore, 1*. Dictionary-index by A.F. Majewicz, E. Majewicz. Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 2. Preprint Series. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Stęszew, 1992.
- Majewicz A.F. *Bronisław Piłsudski's Sakhalin Nivhgu glossary*. Prep. for print and ed. by A.B. Ostrovskiy and A.F. Majewicz. Preprint Series. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies. Stęszew, 2. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1992.
- Majewicz A.F. *Bronisław Piłsudski's Nanaian Glossary of 1905. Facsimile*. Publ. by A.F. Majewicz. Preprint Series. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Stęszew. Vol. 9. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1995.
- Majewicz A.F. *The Aborigines of Sakhalin*. Series Trends in Linguistics. Dokumentation, 15–2. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 1. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998.
- Majewicz A.F. *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore (Cracow 1912)*. Series Trends in Linguistics. Dokumentation, 15–2. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 2. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998.
- Majewicz A.F. *Materials for the Study of the Nanaian Language and Folklore. The Nanaian Dictionary*. Prep. by M.D. Simonov. Seria Bronisław Piłsudski. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Ed. by A.F. Majewicz. Vol. 4. International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies. Stęszew: International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies, 2000.
- Majewicz A.F. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore. The Orok (Uilta) dictionary*. Prep. by L.V. Ozoliņa. Ed. by A.F. Majewicz. Preprint Series. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, Poland 21. The Collected works of Bronisław Piłsudski. Vol. 5. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 2001.
- Majewicz A.F. *Materials for the Study of the Ulcha (Mangun) language and folklore*. Ed. by A.F. Majewicz. The Ulcha (Mangun) dictionary and texts prepared by L.V. Ozoliņa. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 4. International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies. Berlin–New York: de Gruyter Mouton, 2002.
- Majewicz A.F. *Ainu language and folklore materials 2*. Recnstruced, translated and edited by A.F. Majewicz with the assistance of E. Majewicz. The Collected Works of Bronisław Piłsudski. Vol. 3. Berlin–New York: de Gruyter Mouton, 2004.
- Majewicz A.F. *The Collecteed Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 4: *Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies Preprint 42/1–2. Stęszew, 2007 [limited ICRAP Project internal edition].
- Majewicz A.F. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 4: *Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. Ed. by A.F. Majewicz, with the assistance of M.D. Simonov, L.V. Ozoliņa, T.B., E. Majewicz, T. Wicherkiewicz and W. Winter. International Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies Preprint 42/1–2. Proofread printing. Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies Preprint 2009. Ultimate edition appeared with Berlin–Boston: de Gruyter Mouton in 2011.

- Majewicz A.F. with the assistance of L.V. Ozoliņa et al. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 4: *Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. Berlin–Boston: de Gruyter Mouton, 2011.
- Majewicz A.F. with E. Majewicz. *The Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Vol. 4: *Materials for the Study of Tungusic Languages and Folklore*. *Indices*. Institute Ethnolinguistic and Oriental Studies. Preprint 46. Saitama, 2011.
- Majewicz A.F. *Przekraczać granice dyscyplin – 40 lat prac nad dziełami zebranymi Bronisława Piłsudskiego*. Referat wygłoszony podczas obrad plenarnych LXXIII Zjazdu Polskiego Towarzystwa w Kielcach w dn. 29.09.2015.
- Miłosz Cz., *Rodzenna Europa*, Warszawa: Czytelnik, 1998.
- Muchliński A. *Źródłownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich, tudzież mających zobopólną analogję co do brzmienia lub znaczenia z dołączeniem zbioru wyrazów, przeniesionych z Polski do języka tureckiego*. Petersburg: [s.n.], 1858.
- Nitsch K. *Baudouin de Courtenay Jan Niecisław*. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 1, z. 2–5: *Andronicus Tranquillus Parthenius młodszy – Beynart Wojciech*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1935, s. 361.
- Ogonowska A. *Treść wstków fonograficznych Bronisława Piłsudskiego według odczytu specjalistów japońskich*. Monograph Series International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 3. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1993.
- Pawelec M. *Seraja Szapszal i jego wkład w polską orientalistykę*. „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 4–8. [Online:] <<http://www.awazymyz.karaimi.org/dzialy/item/22-seraja-szapszal-i-jego-wklad-w-polska-orientalistyke>> (dostęp: 28.08.2016).
- Pawłowiczowa M. *Hieronim Hilary Łabęcki – twórca polskiej książki naukowej z dziedziny górnictwa i hutnictwa*. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. „Studia Bibliologiczne”, 1993, t. 6, s. 98–112.
- Piedos Z. *O materiałach jakuckich Adama Szymańskiego w zbiorach Archiwum PAN w Warszawie*. „Przegląd Orientalistyczny” 1962, nr 2.
- PiekarSKI E. *Przysłowia i przypowiadki jakuckie*. „Rocznik Orientalistyczny” 1925, t. 2. s. 190–203. [Online:] <<http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/4857/2.200-213.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (dostęp: 18.08.2016).
- Pekarskiy E. *Yakut Dili sözlüğü*. Cilt 1: (A–M). İstanbul: Ebüzziya m. TDK, 1945.
- Piłsudski B. *Отчёт Б.О. Пилсудскаго по командировке к айнам и орокам о. Сахалина*. „Известия Русскаго Комитета для изучения Средней и Восточной Азии в историческом, лингвистическом и этнографическом отношениях” 1907, nr 7, s. 20–52.
- Piłsudski B. *Materiały do języka i folkloru Ajnów*. „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności za rok 1911” nr 3 (16), s. 3–5.
- Piłsudski B. *Materials for the study of the Ainu language and folklore*. Collected and prep. for publ. by Bronisław Piłsudski. Ed. under the supervision of J. Rozwadowski. Cracow: Imperial Academy of Sciences, 1912.
- Piłsudski B. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore*. 1: *Фонетические и грамматические замечания к языку Ороков, орокские тексты*. Transcribed from the manuscript and ed. by A.F. Majewicz. Working Papers. Adam Mickiewicz University Poznań, Poland. Institute of Linguistics 16. Poznań: Adam Mickiewicz University, 1985.
- Piłsudski B. *Materials for the study of the Orok (Uilta) language and folklore*. 2: *Grammatical notes on Orok, Orok texts, Orok-Polish dictionary*. Transcribed from the manuscripts by E. Majewicz. Provided with English transl. and equivalents by E. and A.F. Majewicz. Introd. by Wł. Kotwicz. Prefaced and ed. by A.F. Majewicz. Working Papers. Adam Mickiewicz University Poznań, Poland. Institute of Linguistics, 17. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1987.

- Piłsudski B. *Bronisław Piłsudski's Sakhalin Nivghu glossary*. Preprint. Prepared for print and edited by A.B. Ostrovskiy and A. Majewicz. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1992.
- Piłsudski B. *Materials for the study of the Nivghu (Gilyak) language and folklore (manuscript facsimile)*. Pref. by Koichi Inoue and A.F. Majewicz. Preprint – International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 12. Sapporo – Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1996.
- Piłsudski B. *Materials for the study of the Nivghu (Gilyak) language and folklore (manuscript facsimile)*. 2. Pref. by A.F. Majewicz. Preprint – International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies 12a. Stęszew: International Institute of Ethnolinguistic and Oriental Studies, 1999.
- Pobożniak T. *Recepcja „Mriczczhakatiki” w Europie*. [W:] *Wasantasena. Teatr im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, sezon 1972/1973*. Kraków, 1973, s. 4–7.
- Polańska O. *Spuścizna naukowa mongolisty Józefa Kowalewskiego (1801–1878) w archiwach Rosji*. „Zesłaniec” 2011, nr 49, s. 31–36.
- Poniatowski S. *Materials to the Vocabulary of the Amur River Gold (= Materjały do słownika Goldów nadamurskich)*. Bibliotheca Universitatis Liberae Polonae. A, fasc. 10. Varsaviae: Universitatis Liberae Polonae (Warszawa: Jan Cotty), 1923.
- Radliński I. *Słownik narzecza Ainów, zamieszkujących wyspę Szumszu w łańcuchu Kurylskim przy Kamczatce. Ze zbiorów Prof. B. Dybowskiego*. Seria Słowniki narzeczy ludów kamczackich, 1. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1891.
- Radliński I. *Dictionnaire du dialecte des Aïnos, habitant l'île Choumchou, dans l'archipel des Kouriles pres du Kamtchatka: réd. d'après les collections de B. Dybowski = Słownik narzecza Ainów zamieszkujących wyspę Szumszu*. „Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie”, Cracovie: [s.n.], 1891, s. [1], 232–243.
- Radliński I. *Słownik narzecza Kamczadałów, zamieszkałych nad rzeką Kamczatką*. Seria Słowniki narzeczy ludów kamczackich. Ignacy Radliński, 2. Ze zbiorów Prof. B. Dybowskiego. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1891.
- Radliński I. *Słownik narzecza Kamczadałów południowych*. Seria Słowniki narzeczy ludów kamczackich. Ignacy Radliński, 3. Ze zbiorów Prof. B. Dybowskiego. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1892.
- Radliński I. *Słownik narzecza Kamczadałów zachodnich*. Seria Słowniki narzeczy ludów kamczackich. Ignacy Radliński, 4. Ze zbiorów Prof. B. Dybowskiego. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1892.
- Radliński I. *Słownik narzecza Ajnów, zamieszkujących wyspę Szumszu w łańcuchu Kurylskim przy Kamczatce, ze zbiorów prof. B. Dybowskiego opracowany przez Ign[acego] Radlińskiego*. „Rozprawy Akademii Umiejętności”, seria 2, t. L, Kraków, 1892.
- Radliński I. *Słownik narzecza Koryaków wschodnich*. Ze zbiorów B. Dybowskiego wyd. Ignacy Radliński. Seria Słowniki narzeczy ludów kamczackich, 5. Kraków: Akademia Umiejętności, 1894.
- Radliński I. *Словарь ительменского языка. Из собраний Бенедикта Дыбовского (= Słownik języka Kamczadałów)*. Обраб. И. Радлинским. Рус. текст Тьян Заочной. Ред. К. Фелешко. Warszawa: Energeia, 1998.
- Reychman J.A.W. *Kajetan Kossowicz, zapomniany hellenista i językoznawca polski XIX wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Rowiński J., Szczudlik J. *Z historii kontaktów polsko-chińskich (do 1945 roku)*. „Azja-Pacyfik” 2005, nr 8, s. 9–42.
- Schiefner F.A. *Alexander Czekanowski's Tungusisches Worterverzeichniss*. „Bulletin de l'Academie imperiale des sciences de St. Petersbourg” 1878, t. XXIV, s. 89–146.

- Siatkowska E. *Slawizmy u Lindego, Jungmanna i Pfula w ujęciu porównawczym*. „Bohemistyka” 2008, nr 1–4, s. 159–182.
- Sieroszewski W. *Bronisław Piłsudski*. „Rocznik Podhalański” 1921, nr 1, s. III–XXX.
- Stachowski M. *Ein handschriftliches vergleichendes Wörterbuch des Jakutischen von Adam Szymanski*. „Türk Dilleri Araştırmaları” 1994, nr 4, s. 67–74.
- Starzewski A. *Galerie slave composée des portraits des personnages les plus célèbres des pays Slaves. Tirés de la grande collection de I. Krasicki [...] avec des notices biographiques [...]*. Par A.S. Berlin: B. Behr, ca 1842.
- Stępką M. *Losy „Króla Ajnów”*. „Nowy Dziennik” z dn. 4–5.12.1999, s. 10; 16. [Online:] <http://www.pilsudski.org/archiwa/skan_powiekszenie.php?nrar=701&fondpath=701-001&folderpath=701-001-146&pic=701-001-146-011.jpg&title=%20Strona%2011> (dostęp: 26.08.2016).
- Szapszał H.S. *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski*. Opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu. Wilno: [s.n.], 1932.
- Szapszał H.S. *Próby literatury ludowej Turków z Azerbajdżanu perskiego (wstęp, teksty, tłumaczenie i azerbajdżańsko-polsko-niemiecki słownik) = Proben der Volksliteratur der Türken aus dem persischen Azerbajdshan (Einleitung, Texte, Übersetzung, mit einem azerbajdshanisch-polnisch-deutschen Glossar)*. Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności, 18, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1935.
- Szlachtycz S. *Piłsudski B., Majewicz A. czyli Ajnowie a sprawa polska*. [Film biograficzny]. Scenariusz, realizacja, komentarz S. Szlachtycz. Prod. Telewizja Polska, Szczecin 1999.
- Szymański A. *Ziemia jakucka i jej mieszkańcy*. 1878–? [rękopis; Archiwum PAN w Warszawie].
- Szymański A. *Słownik porównawczy jakucki*. Z. 1–2. 1895–1899 [rękopis; Biblioteka Jagiellońska, sygn. 134/55].
- Szymański A. *Словарь. Материалы о Якутском крае*. [W:] *Словарь и различные материалы*. Z. 1–2. Petersburg 1898 [Rękopis; Archiwum PAN w Warszawie].
- Szymański A. *Słownik porównawczy jakucki*. Z. 1–2. 1900–1901 [Rękopis; Biblioteka Jagiellońska, sygn. 135/55].
- Szymański A. *O pochodzeniu i znaczeniu nazwy Tunguz*. 1891 [rękopis; Biblioteka Jagiellońska, sygn. 136/55].
- Wojan K. *Język rosyjski w polskiej leksykografii przekładowej. Bibliografia słowników za lata 1795–2005*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006.
- Wojan K. *Osiągnięcia leksykografów polskich na obczyźnie od wieku XVI do roku 1959*. [W:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*. T. 3. Red. Alicja Pstyga. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008, s. 73–81.
- Wojan K. *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek? Zarys dziejów interlingwistyki*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015.
- Wojan K. *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej. Słowniki lingwistyczne (bibliografia za lata 1700–2015)*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2016.
- Żaba Kościeszka August. *Zbiór uwag i opowieści kurdyjskich, dzięki którym można poznać język, literaturę i plemiona Kurdystanu, zebranych i przetłumaczonych na język francuski przez Augusta Kościeszka-Żabę, konsula rosyjskiego w Erzurum, przy współpracy Meli Mahmuda Bajazidiego. Sankt-Petersburg, 1860*. Tłum. na podstawie tekstu francuskiego. Oprac. naukowe A. Kościeszka-Żaba, J. Bocheńska, M. Rzepka. Przedmowa do wydania polskiego J. Bocheńska. Przedm. do wyd. ros. z 1860 roku P. Lerch. „Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies” 9.06.2015. Kraków: Institute of Oriental Studies, Jagiellonian University National Science Centre. [Online:] <[http://www.kurdishstudies.pl/files/Fritillaria_Kurdica_2015_09\[2\].pdf](http://www.kurdishstudies.pl/files/Fritillaria_Kurdica_2015_09[2].pdf)> (dostęp: 20.08.2016).

- Андреев В. Чернов Ю. *Сибирский след Александра Чекановского*. „Восточно-Сибирская правда” 2003, № 24432, z dn. 6.03.2003. [Online:] <http://www.vsp.ru/social/2003/03/06/450215?call_context=embed> (dostęp: 18.08.2016).
- Андросов Е.Д. *Олонхосуты и певцы Таатты*. Ч. 1. Якутск. Центр культуры и искусства им. А. Кулаковского Министерства культуры Республики Саха (Якутия). Якутск: Ситим, 1993. Архив востоковедов Института восточных рукописей РАН. Фонд 13. И.А. Гошкевич.
- Андросов Е.Д. *Олонхосуты и певцы Таатты*. Ч. 1. Якутск. Центр культуры и искусства им. А. Кулаковского Министерства культуры Республики Саха (Якутия). Якутск: Ситим, 1993.
- Бодуэн де-Куртенэ. *Резьянский катихизис как приложение к „Опыту фонетики резьянских говоров”*. С примечаниями и словарем издал И. Бодуэн де-Куртенэ. Варшава: Венде – Петербург: Кожанчиков, 1875.
- Булич С.К. *Коссович Казтан Андреевич*. [W:] *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. 16 (31): *Конкорд–Коялович*, 1895, s. 385–386. [Online:] <<http://dlib.rsl.ru/viewer/01003924229?#page=399>> (dostęp: 26.08.2016).
- Валеев Р.М. (ред.). *Монголовед О.М. Ковалевский. Биография и наследие (1801–1878)*. Казань: Алма-Лит, 2004.
- Гошкевич И.А. *Японско-русский словарь*. Сост. И. Гошкевичем при пособии японца Тацибано Коосай. Санкт-Петербург, 1857.
- Гошкевич И.А. *О корнях японского языка*. Вильно: Издатель Завадский, 1899.
- Гошкевич И.А. Архив. Санкт-Петербургский Филиал Института Востоковедения Института восточных рукописей Российской Академии Наук, фонд 13.
- Гошкевич И.А. *Русско-японский словарь А–Я*, [s.l.]: [s.n.], [s.a.], [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Словарь, заключающий в себя 1650 русско-японских слов от А до Я*, [s.l.]: [s.n.], [s.a.], [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Материал для составления китайско-русского словаря, выдержанного в ключевой системе иероглифики*, [s.l.]: [s.n.], [s.a.], [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Русско-китайский словарь А–Я*, [s.l.]: [s.n.], [s.a.], [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Французско-китайский фразеологический словарь А–М*, т. 1–2, [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Маньчжурско-русский алфавитный словарь в 3-х томах*, [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Маньчжурско-русский словарь*, [rękopis].
- Гошкевич И.А. *Русско-маньчжурский словарь от А до Я*, [rękopis].
- Даль В.И. *Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля*. Санкт-Петербург–Москва: Типография Товарищества М.О. Вольф, 1903–1909.
- Косарев В.Д. *Ајни-ниса itaku-čomen Bronislaw Pilsudski kari. Karaxtun itaki = Айнско-русский словарь по Брониславу Пилсудскому. Сахалинский диалект. Около 6000 слов и выражений*. Автор-составитель В.Д. Косарев. „Известия Института наследия Бронислава Пилсудского (при Сахалинском музее)” 2004, № 7, s. 207–436.
- Коссович И. *Греческо-русский словарь, для семи книг «Одиссеи» (А, Е, Z, I, К, Л, М)*. Издания г-на Ежевского, пересмотренный, пополненный и изданный старшим учителем 1-й Московской гимназии, магистром И. Коссовичем. Москва: Университетская типография, 1848.
- Коссович И.А. *Греческо-русский словарь*. Москва: Синодальная типография, 1858.
- Коссович К.А., Коссович А.И. *Греко-русский словарь*. Т. 1–2. Москва: изданный иждивением департамента Народного Просвещения, 1848.
- Коссович К.А. *Несколько слов о Санскрито-Русском Словаре*. „Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности” 1854, т. 3, s. 207–224.
- Коссович К.А. *Санскрито-русский словарь*. Санкт-Петербург, 1854.

- Коссович К.А. *Санскрито-русский словарь*. Z. 1–3. [W:] *Прибавления к «Известиям Императорской Академии Наук»*. Санкт-Петербург, 1854–1856.
- Коссович К.А. *Легенда об охотнике и паре голубей. Извлечение из Маһа'бараты, с присовокуплением русской транскрипции, латинского перевода и санскрито-русского глоссария*. Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1859.
- Коссович К.А. *Четыре статьи из Зендавесты, с присовокуплением транскрипции, русского и латинского переводов, объяснений, критических примечаний, санскритского перевода и сравнительного глоссария*. Труды восточного отделения Императорского археологического общества. Т. 8. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1861.
- Коссович К.А. *Еврейская хрестоматия, с ссылками на грамматику Гезениуса и глоссарием еврейско-русским*. Санкт-Петербург: Типография Академии наук, 1875.
- Кузнецов А.П. *Вклад И.А. Гошкиевича в становление русско-японских отношений в XIX веке*. Санкт-Петербургский государственный университет. Восточный факультет. Кафедра истории стран Дальнего Востока. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2007.
- Озолина Л.В. *Орокско-русский словарь*. Новосибирск: Издательство СО РАН, 2001.
- Островский А.Б., Маевич А.Ф. *Словарь сахалинских нивхов Бронислава Пилсудского*. „Известия Института наследия Бронислава Пилсудского (при Сахалинском музее)”. Вып. 11. Южно-Сахалинск: Сахалинское областное книжное издательство, 2007.
- Педос З. *О якутских материалах Адама Шиманского в собраниях Арвива ПАН и Варшаве*. Перевод А. Барковски, В.В. Петрушкина. Койданава: Амма – Якутск: Частное издательское товарищество Згода, 1997.
- Пекарский Э.К. *Словарь якутского языка*. Сост. при ближайшем участии прот. Д.Д. Попова и В.М. Ионова. Вып. 1. Издан из средств И.М. Сибирякова. Якутск: Якутская Областная Типография, 1899.
- Пекарский Э.К. *Краткий русско-якутский словарь*, изданный на средства Якутского областного статистического комитета. Якутск, 1905.
- Пекарский Э.К. *Словарь якутского языка*, составленный Э.К. Пекарским, при ближайшем участии прот. Д.Д. Попова и В.М. Ионова. В 13 вып. Санкт-Петербург – Петроград – Ленинград: Типография Императорской Академии наук – Академии наук СССР, 1907–1930.
- Пекарский Э.К. *Словарь якутского языка*. Т. 1. Вып. 1–4. Изд. 2-е. Москва: Академия наук СССР, 1958.
- Пилсудский Б. *Словарь сахалинских нивхов*. „Известия Института наследия Бронислава Пилсудского (при Сахалинском музее)”. Вып. 11. Южно-Сахалинск: Сахалинское областное книжное издательство, 2007. [Online:] <<http://panda.bg.univ.gda.pl/ICRAP/ru/pilsudski-11-1.html>> (dostęp: 26.08.2016).
- Прохоров А.А. *Казтан Андреевич Коссович (1814–1883) – первый санскритолог белорусских земель, [w:] Великое культурное наследие Индии и Беларуси. К 75-летию Пакта Рериха (Материалы Международной научно-практической конференции, Минск, 17 сентября 2010 г.)*. Минск: Право и экономика, 2011, s. 13–28. [Online:] <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/93078/1/Prokhorov_Kosovich.pdf> (dostęp: 28.08.2016).
- Рогозинников И.К. *К биографии К.А. Коссовича*. „Исторический вестник” 1888, t. 31, № 2, s. 516–518.
- Старчевский А.В. *Сказания иностранных писателей XVI века о России*. Санкт-Петербург, 1841.
- Старчевский А.В. *Литература русской истории с Нестора до Карамзина*. „Финский Вестник”. Санкт-Петербург, 1845.

- Старчевский А.В. *Справочный энциклопедический словарь*. Т. 1–12. Санкт-Петербург: Типография К. Крайя, 1848.
- Старчевский А.В. *Спутник русского человека в Средней Азии, заключающий в себе словари (написанные русскими буквами) языков: I. Тюркского (джарагайского или узбекского) с особенностями наречий: кашгарского-хивинского и туркменского. II. Киргизского (казакского). III. Татарского (казанского и оренбургского). IV. Сартского (городского, узбекского, преимущественно технического) и V. Таджикского (бухарского) с грамматическими очерками составил А. Старчевский*. Санкт-Петербург: Типография и хромолитография Траншеля, 1878.
- Старчевский А.В. *Русский Меццофант. Руководство как научиться говорить на иностранном языке в две – три недели. Составленное для французского, немецкого и английского*. Санкт-Петербург: Типография А.С. Суворина, 1886.
- Старчевский А.В. *Карманный стоязычный словарь. Первый опыт применения лингвистики к общественным нуждам, посредством общедоступного и наглядного ознакомления русских людей*. Санкт-Петербург: Типо-литография А. Пожаровой, 1887.
- Старчевский А.В. *Кавказский толмач. Переводчикъ съ русскаго на главнейшия кавказскіе языки. Заключающий в себе 27 языков: абхазский, аварский, андийский, армянский, грузинский, дарго, джарский, дидойский, ингушский, кабардинский, кубечинский, кумыцкий, лазский, лакский (казикумыцкий), лезгинский (кюринский), мингрельский, ногайский, осетинский (тагурский), осетинский (дигорский), сванетский, талышинский, татарский-кавказский, тушетский, удинский, хирканский (хюркилинский), черкесский и чеченский: (по каждому языку до 2400 слов, до 300 фраз и грамматический очерк языка)*. Санкт-Петербург: Типография И.Н. Скороходова, 1891.
- Старчевский А.В. *Сибирскій переводчикъ по линіи строящейся сибирской и уссурійской желъзныхъ дорогъ и по встѣмъ нароходнымъ сибирскимъ рѣкамъ*. Санкт-Петербург: Типография А. Пожаровой, 1893.
- Старчевский А.В. *Словарь древняго славянскаго языка, составленный по Остромирову Евангелию, Ф. Миклошичу, А.Х. Востокову, Я.И. Беренникову и И.С. Кочетову*. Санкт-Петербург: Типография А.С. Суворина, 1899.
- Тихвинский В.И. *Вводные замечания к словарю К.А. Коссовича*. [Online:] <<http://tvitaly1.narod.ru/SSlovari.html>> (dostęp: 26.08.2016).
- Штернберг С.А. *Нивхско-русский словарь, составленный С.А. Штернберг на основе словарной картотеки Л.Я. Штернберга [гѣкопис], СПФ АРАН. Ф. 282. Оп. 1. Ед. хр. 35, ss. 331.*